

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин

Кафедра історії та теорії держави і права

Дипломна робота бакалавра

**на тему: «НАПОЛЕОНІВСЬКІ ВІЙНИ. БОРОТЬБА
ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН З НАПОЛЕОНІВСЬКОЮ
ФРАНЦІЄЮ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ»**

Виконав: студент навчальної групи ІСТ 19–1
спеціальність 032 «Історія та археологія»

_____ Шамова Д.В. _____
(прізвище та ініціали)

Керівник _____ д.іст.наук Морозов О.В _____
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент Венгер Альберт, Дніпровський національний університет
ім.Олеся Гончара, завідувач кафедри всесвітньої історії
(місце роботи)

кандидат історичних наук, доцент
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I: ОСОБИСТІСТЬ НАПОЛЕОНА I БОНАПАРТА	
1.1. Біографія Наполеона I та причини формування його імперських мотивів.....	9
1.2. Вплив життєвого шляху імператора на ідейну пропаганду наполеонівських воєн	14
РОЗДІЛ II: ПЕРЕБІГ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВОЄН ТА ЇХ НАСЛІДКИ	
2.1. Хронологія військової діяльності Наполеона I Бонапарта	19
2.2. Наслідки наполеонівських воєн для Європи та самого імператора	50
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТКИ.....	60

АНОТАЦІЯ

Шамова Д.В. Наполеонівські війни. Боротьба європейських країн з наполеонівською Францією та її наслідки. Дипломна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2022. 66 с.

Дипломна робота присвячена наполеонівським війнам та їх наслідкам, і самої постаті Наполеона Бонапарта. У ході роботи проаналізовано історіографічну базу та джерела, що стосуються теми дослідження, проаналізовано етапи війни. Зазначено основні чинники формування поглядів Наполеона. Висвітлено авторські погляди: щодо пояснення дій з боку Наполеона під час різних кампаній, підписання договорів та самого становлення імператором.

Ключові слова: Наполеон, коаліції, війни, імператор, буржуазні, імперія, Європа.

ABSTRACT

Shamova D.V. Napoleonic Wars. The struggle of European countries with Napoleonic France and its consequences. Bachelor's thesis for obtaining a bachelor's degree in the specialty 032 "History and Archeology". University of Customs and Finance, Dnipro, 2022. 66 p.

The thesis is devoted to the Napoleonic wars and their consequences, as well as to the figure of Napoleon Bonaparte himself. In the course of the work, the historiographical base and sources related to the research topic were analyzed, the stages of the war were analyzed. The main factors of the formation of Napoleon's views are indicated. The views of the author are highlighted: regarding the explanation of Napoleon's actions during various campaigns, the signing of treaties and the very formation of the emperor.

Key words: Napoleon, coalitions, wars, emperor, bourgeois, empire, Europe

ВСТУП

Актуальність. Наполеон привертав і привертає все більше уваги. Навіть сьогодні залишається багато загадок про його роль у короткій, але яскравій і насиченій подіями історії Франції кінця XVIII – початку XIX століть. Попри документи, спогади, учасників і свідків тогочасних подій, в істориків існує багато різних і часто суперечливих уявлень про характер поглядів Наполеона, загальну ідейно–політичну основу його дій.

По–перше, Наполеон розглядався як син свого часу – переломного моменту, епохи переходу від старого феодального світу до нового буржуазного. Його образ увібрав у себе всі суперечності, що існували на той час. Його ім'я асоціюється з егоїзмом, тиранічною владою і жорстокою війною. Але це також викликає в уяві мужність, відвагу, хоробрість геніального державного діяча. Людина, яка здійснила одну з найрадикальніших антимонархічних революцій під своїм керівництвом, здійснила певну форму відновлення монархії, заснувавши цілу династію. Людина, яка говорила про мир в Європі, яка хотіла виглядати миротворцем, продовжувала воювати і сама брала участь у стількох битвах, що навіть за більш тривалий період його життя, мало хто з найвидатніших вояків відвідував.

Сьогодні, вступаючи в нове тисячоліття, ми маємо переосмислити походження та мотиви особистості Наполеона Бонапарта.

Метою дослідження є аналіз воєнних дій Наполеона Бонапарта та їх вплив на європейській арені, дослідження факторів, котрі вплинули на хід війни.

У дипломній роботі зроблена спроба, по–перше, визначити чинники, що призвели до формування особистості Наполеона Бонапарта, по–друге, пояснити дії Бонапарта під час військової кампанії та висвітлити наслідки його приходу до влади. Включення цих завдань допоможе висвітлити представлені теми.

Автор безумовно не претендує на вичерпний розгляд проблеми і на дослідження повною мірою перепитій 1769 – 1800 рр., діяльності Наполеона Бонапарта та на Французькій арені, і не заперечує можливих розходжень у поглядах з іншими дослідниками.

Територіальні межі. Західна та Східна Європа, Французька імперія.

Часові рамки цієї роботи обмежені останніми трьома десятиліттями XVIII ст. Тому, що вони найважливіші для вивчення ранньої діяльності Наполеона Бонапарта у французькій політиці.

Об'єктом дослідження є військова кампанія Наполеона Бонапарта в Європі, а **предметом** – її походження, мотиваційна передумова, логіка та наслідок.

Методологічною основою дослідження є принцип об'єктивності. Автор використовує особливий історичний підхід – ретроспективне, синхронне усвідомлення, хронологічний порядок питань, що найбільше відповідає характеру теми дипломної роботи.

Джерельна база. Джерела вивчення даної теми можна розділити на декілька груп. Першу групу склали джерела особистого походження: листи, записки, щоденники. Серед яких особливе значення мало листування вищого командного складу армії і, зрозуміло, самого імператора Наполеона. Важливими для джерельної бази дослідження є опубліковані праці Наполеона. Мова йде про виступи і статті визначного полководця «Облога Тулона», «Нарис операцій Італійської армії в 1792 - 1795 рр.», «Італійська кампанія 1796 - 1797 рр.», «Замітки про військові дії кампаній 1796 і 1797 рр. в Італії», «Нариси військових подій за 1798 р.», «Кампанії в Єгипті та Сирії (1798 - 1799 рр.)», «Кінцеві примітки Наполеона про Єгипетський похід» . Всі ці виступи зібрані в книзі «Наполеон Бонапарт. О военном искусстве» [8]. В цих виступах Наполеон особисто виступає в якості аналітика своїх численних походів та історика видатних битв минулого. Його спогади і роздуми свідчать не тільки про талановитість славнозвісного полководця і політика, але також про

гострий розум, спостережливість, здатність незаангажовано оцінювати власні прорахунки і помилки.

Варті уваги мемуари Луї-Жозефа Маршана, камердинера Наполеона з 1811 по 1821 рік, та секретаря Клода-Франсуа де Меневаля. Постійний камердинер Бретер-сьюр-Ітона та його унікальні мемуари "Бесіди імператора", опубліковані в 1841 році, допомагають нам краще зрозуміти релігійні погляди імператора.

Велику цінність представляють щоденники офіцерів Великої армії (М.М. Фезенсака, Б. Кастелана, Г. Бонне) , а також мемуари та автобіографії.

Другу групу писемних джерел склали матеріали офіційного діловодства. Це, головним чином, офіційне листування імператора Наполеона, представлена 23 та 24 томами його «Кореспонденції», де були відображені підготовка та проведення російської кампанії. На початку ХХ ст. рядом французьких дослідників (Л. Маргероном, Г.М. Фабрі, А. Шюке та ін), а також російськими архівістами (на основі трофейних документів) були опубліковані численні матеріали, що висвітлюють військово-оперативне питання підготовки та проведення війни 1812 р. Величезне значення для об'єктивної оцінки політичної діяльності Наполеона відіграють спогади визначних політиків того часу - князя К.Меттерніха, А. Де Коленкура, М.Талейрана, Ф.Шатобріана, А.Жоміні, О.Бальзака та багатьох інших. Ці матеріали, як і дані військової статистики, видані А. Мартіньеном, мають виняткове значення.

Виходячи з визначення теми, цілей та плану дослідження, весь комплекс офіційно документальних матеріалів можна в свою чергу поділити на такі підгрупи: законодавчі матеріали; директивні документи вищих інстанцій (накази, завдання, запити та інструкції), військовооперативна документація (поточні справи, вхідне та вихідне листування з вищими та нижчими інстанціями та іншими відомствами, звітно-фінансові документи, інформативні матеріали); матеріали з особового складу; плани воєнних дій, дипломатичне листування.

Особливе місце серед джерел займають матеріали преси, документи, що повідомляють про перебіг подій у Франції.

Автори намагаються критично мислити, аналізувати та відповідним чином оцінювати перелічені джерела з точки зору сучасної історичної науки, та використовувати їх як основу для написання дисертації.

Статус дослідження. Історіографічні питання на цю тему, які в цьому випадку досить широкі, постають у формі дистильованих дискурсів багатьох істориків та науковців. Тому автори намагаються знайти відповіді на запитання, які порушуються в періодичних виданнях, особливо в журналах і газетах «Пам'ять століття», «Історія», «Вопросы истории», «Викладання історії в школі» тощо.

Автори також використовують монографічну літературу, зокрема дослідження D. Seward, А. Манфреда, Ф. Массона, Е. В. Талера, Стендаля та ін. У сучасній історіографії важливе значення мають дослідження закордонних вчених: Т. Жоміні, Луї Мадлена, Ф. Кіркхейзена, А. Меньє з ХІХ ст.

Наукова новизна цього трактату полягає в спробі дати цілісний аналіз діяльності Наполеона Бонапарта, як історичний, так і психологічний.

Теоретичні та практичні наслідки. У цьому трактаті теоретично закладено психологічний підхід до визначення характеру та мотивації характеру, діяльності Наполеона Бонапарта.

Практичне значення цього дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути застосовані в навчальному процесі ВНЗ та школи, особливо нової програми з історії. Також, для таких дисциплін як міжнародні відносини та міжнародна дипломатія.

Структура роботи: дипломна робота складається з анотації, змісту, вступу, 2-х розділів, в кожному по 2 підрозділи, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ I: ОСОБИСТІСТЬ НАПОЛЕОНА I БОНАПАРТА

1.1. Біографія Наполеона I та причини формування його імперських мотивів

Наполеон Бонапарт, Наполеон I (Napoleon Bonaparte, Buonaparte) народився 15 серпня 1769 року в Аяччо. Він народився в бідній корсиканській дворянській родині Карла та Летиції Бонапарт (у родині було 5 синів і 3 дочки). Він здобув освіту в Королівській військовій школі в Брієнні та Військовій школі в Парижі (1779–85), яку закінчив у званні лейтенанта. Публіцистичні твори Наполеона часів революції («Любовні розмови», «Любовні розмови», 1791 р., «Бокерська вечеря», «Le Souper de Beaucaire», 1793 р.) свідчать про те, що він мав ту саму ідеологію, що і якобінці того часу.

Бонапарт був призначений командувачем артилерією в армії, яка взяла в облогу окупований англійцями Тулон і провела чудову військову кампанію. Тулон був захоплений, а сам він отримав звання бригадного генерала у віці 24 років (1793). Після термідоріанського перевороту Бонапарт придушив повстання роялістів у Парижі (1795) і був призначений командувачем італійської армії. Військовий геній Наполеона повністю проявився під час Італійської кампанії (1796–97).

Австрійський генерал не міг протистояти стрімкому маневру французької армії, бідної та погано оснащеної, але натхненної революційними ідеями, якими керував Бонапарт. Він здобував одну перемогу за другою: Монтенотто, Лоді, Мілан, Кастільоне, Арколе, Ріволі. Італійці тепло прийняли цю армію, що несла ідеали свободи та рівності, що виходила з-під австрійського панування. Австрія втратила всі свої землі в Північній Італії, де вона заснувала Цизальпійську республіку в союзі з Францією. Ім'я Бонапарта викликало фурор у всій Європі [20, с. 128–136].

Після першої перемоги Наполеон почав формувати власну незалежну особистість. Він був незадоволений, коли Директорія послала його в експедицію до Єгипту (1798–1799). Його ідея була пов'язана з прагненням французької буржуазії конкурувати з англійцями, які активно впливали в Азії та Північній Африці. Проте закріпитися тут було неможливо: у боротьбі з турками французька армія не користувалася підтримкою місцевого населення.

Наполеон розробив плани італійської кампанії, яка закінчилася блискучою перемогою його армії та принесла Франції велику здобич і нові території, а також нечувану славу для полководця. Перемога наполеонівської армії в Єгипті зміцнила його авторитет серед французького народу, а підтримка великої буржуазії змусила його здійснити державний переворот 18 брюмера 1799 року, зосередивши владу у своїх руках. Ще в 1802 році він був оголошений довічним генеральним консулом з правом призначати наступника. Однак це не влаштовувало Бонапарта. 18 травня 1804 року він прийняв титул імператора Франції, а в грудні був урочисто коронований за участю Папи. Відтоді метою його життя стало підкорення світу.

Наполеон Бонапарт був не тільки блискучим і агресивним полководцем, а й умілим організатором і розважливим державним діячем. Він розумів неможливість знищити головні досягнення революції, тому намагався знайти таку форму правління (бонапартизм), яка сприяла б буржуазії та заможному населенню. На думку першого консула, політичний хаос і розбрат, революційний ентузіазм повинні були поступитися місцем порядку. Наполеон у своєму зверненні до городян повторював: «Революція повернулася на початок і закінчилася. Я відкриваю широку вулицю, даючи всім достатньо місця».

Після перевороту 18 Брюмера Наполеон законодавчо запровадив нову форму правління. У 1799 р. була прийнята нова конституція, яка принципово відрізнялася від попередньої. Франція все ще є республікою, і переважна більшість французів голосує за неї. Проте фактично влада була зосереджена в руках першого консула: він самостійно призначав міністрів, вирішував

питання зовнішньої політики, був головнокомандувачем французькою армією тощо. Законодавча влада поділяється на державну раду, трибун, законодавчий корпус і сенат. Їхні функції не були чітко визначені, що дозволяло Наполеону маніпулювати державними установами та ігнорувати думку законодавців. Причому кандидатура переважної більшості з них завжди збігається з кандидатурою першого консула. Після проголошення імперії деякі законодавчі збори (Трибуна́т) були ліквідовані, а інші збиралися нерегулярно і не відігравали помітної ролі в політичному житті країни.

Місцеве самоврядування було ліквідовано. У департаменти призначалися губернатори, а в кожне місто, село та поселення – мери. Місцева «поліція» поставилася до цього дуже серйозно, і Наполеон вважав, що завдання «поліції» полягає в боротьбі з різними політичними силами – роялістами, конституціоналістами, якобінцями тощо.

Рівноправність громадян була захищена. Іммігрантам дозволили повернутися до Франції, але вони не претендували на майно, конфісковане під час революції, яке вже належало новим власникам. Принцип релігійної свободи також залишається непорушним. Водночас Наполеон скасував попередню дискримінацію церкви, яка торкалася релігійних почуттів більшості французів. У 1801 році було підписано угоду з папою, яка скасовувала попередній акт про відділення церкви від держави і відновлювала релігійні церемонії та свята. Папа відмовився від конфіскованого церковного майна, погодився призначити єпископа главою держави, погодився на державне затвердження священників [25, с. 399–408].

Конкордат – угода між Папою та урядом щодо статусу Католицької Церкви, її прав і привілеїв (призначення єпископів, церковне майно, звільнення від податків, особливі права в сімейних і подружніх справах, дипломатичні умови, відносини з Ватиканом).

Проголошення імперії привнесло новий акцент у суспільно–політичне життя країни. Наполеон задумав створити нову французьку аристократію, намагаючись втілити в життя знамените гасло: «Без аристократії не було б

монархії». Дворянські титули баронета, графа і герцога надавалися наближеним імператора, його маршалам і генералам, переважно з нижчих і середніх верств населення. Створено найвищу нагороду Франції – орден Почесного легіону. Розкішні бали та прийоми, не менш пишні, ніж прийоми при дворах монархів в інших країнах Європи, стали звичним явищем. Родичі Наполеона зайняли престол на окупованих Францією землях.

Цивільні відносини у Франції регулюються так званими кодексами Наполеона – цивільним, торговим і кримінальним кодексами, оприлюдненими в 1804, 1808 і 1811 роках. Вони забезпечували недоторканність приватної власності, створювали хороші можливості для економічного розвитку країни, були прогресивнішими за законодавство феодально–самодержавних країн. Ці кодекси затверджували і закріплювали революційні принципи попередньої конституції: рівність перед законом, свободу совісті, демократичні права і свободи тощо. Водночас Кримінальний кодекс зберігав закони про смертну кару і тілесні покарання, Цивільний кодекс легалізував незаконне становище жінки в суспільстві, Торговий кодекс забороняв робітникам вчиняти дії проти своїх роботодавців, вводив трудові книжки і т.д. [26, с. 269–273].

Селяни, які становили переважну більшість населення Франції, користувалися особистою свободою та правом володіти землею та продавати її на аукціоні. Це дозволило розвиватися сільській буржуазії і створило найкращі умови для розвитку сільського господарства. З кожним роком підвищуються врожаї зернових культур, збільшується поголів'я великої рогатої худоби, розвивається виноградарство, розширюються посіви технічних культур тощо.

Починається промислова революція – в металургійній і текстильній промисловості з'являється парова машина, розширюється асортимент і збільшується кількість продукції. У перші десятиліття XIX ст. Французьке промислове виробництво зросло на 50%. Запроваджувалися нові форми господарювання промисловості – створювалися великі сектори виробництва та торгівлі. Економічному піднесенню сприяла перебудова фінансової

системи, приплив грошей і цінностей із завойованих Францією країн. Банк Франції контролює фінансову систему.

У завойованих і залежних від Франції країнах було введено кодекс Наполеона. Вони зруйнували старі феодальні порядки, що викликало захоплення передового населення цих країн, але викликало ненависть європейських монархів, які боялися поширення революційних ідей.

Зовнішня політика Наполеона, спрямована на забезпечення політичного й економічного панування Франції в Європі, здійснювалася в інтересах великої буржуазії. Для боротьби проти революційної Франції була створена Антифранцузька ліга. Водночас боротьба європейських країн із Францією також має певні особливості.

- По–перше, на нових завойованих Францією землях утверджувалися демократичні засади – ліквідовувалися феодальні суспільні відносини, проводилися демократичні реформи, які віталися передовими людьми завойованих країн.
- По–друге, реорганізація французької армії, запровадження загальної військової повинності та відмова від догматизму та стереотипів військового мистецтва дали змогу Франції створити могутню боєздатну армію під керівництвом геніального державного діяча та стратега Наполеона Бонапарта, щоб ще довго залишатися найсильнішим у світі.
- По–третє, суперечність між союзниками послаблювали антифранцузький союз, і союзники часто довіряли таємні плани один одного спільному ворогу, намагаючись використати Францію для досягнення власних цілей [23, с. 110–114].

Наполеон мав чудову пам'ять і працездатність, гострий розум, військовий і національний геній, дипломат, художник, своєю чарівністю легко завойовував прихильність людей. Ця людина в незмінному сірому одязі і з тризубом займає своє місце в історії, і його іменем названа ціла епоха. Імперія Наполеона виявилася крихкою.

Однак трагічна доля імператора глибоко вразила художників, музикантів і поетів його часу і дала багату поживу романтизму, який панував у європейській культурі наступних десятиліть. Битви Наполеона увійшли до військових підручників. Закони Наполеона є основою норм громадянства в західних демократіях. Відновлена монархія Бурбонів не змогла знищити революційні завоювання Наполеона [7, с. 47–56].

1.2. Вплив життєвого шляху імператора на ідейну пропаганду наполеонівських воєн

Про Наполеона Бонапарта сказано і написано багато, і багато з цього більше фантазії, ніж реальності. Ця роль настільки важлива, що навіть знаменує віху в історії мистецтва, оскільки Бонапарт символізував настання неокласичного періоду.

На думку деяких істориків, Бонапарт з ранніх років виявляв неабиякі якості керівництва та організації інших. Однак інші джерела стверджують, що Бонапарт був досить мовчазним, розважливим і стриманим юнаком.

Наполеон виріс у родині середнього класу, тому його походження було переважно сільським і скромним. Майбутній французький імператор отримав лише базову освіту, відвідуючи посередню військову академію, але це не завадило йому досягти величі.

З появою першого революційного руху Наполеон побачив можливість змінити свою долю не лише свого суворого життя, а й своєї країни. Завдяки своїм математичним знанням і правильній стратегії Бонапарт успішно увійшов у політичне і військове середовище.

У 1789 році вони зіткнулися з силою на Старому континенті. До Французької революції між різними європейськими державами існував стерпний баланс [3].

З початком революції Франції довелося боротися з низкою нестабільних альянсів, що означало, що такий доброзичливий баланс між націями було

порушено. З цієї причини європейські монархії хотіли перемогти революційну Францію: жодна з них не відповідала просвітницькій ідеї народного суверенітету, оскільки це передбачало знищення образу короля як Божого посланця на землі. У цьому випадку у правителя є тільки два можливі варіанти: перемога або смерть.

Щодо французів, то вони мали перевагу в тому, що були популярні серед мешканців інших територій, оскільки їх вважали героями та визволителями, посланими покласти край монархії.

У той час найбільшим ворогом революції була Велика Британія, представники якої ненавиділи ідею прийняття принципів Нової демократії. Усі ідеали Французької революції принесли амбіції на територію Франції. З цієї причини вільна нація вирішує розширювати свої регіони та території, оскільки вони можуть розвинутися у велику державу. Одним із перших рішень, які вони прийняли, було запровадити континентальну блокаду Британської імперії з іншими битвами по всьому континенту.

Потім Велика Британія вирішила відповісти на ці атаки та французьку загрозу, тому вона організувала різноманітні альянси за допомогою інших європейських імперій, які також відчували вразливість перед французькими експансіоністськими амбіціями.

Інші європейські держави також були стурбовані просвітницькими ідеями, які прагнули переглянути ідею монархії. Саме тоді почалися знамениті битви або наполеонівські війни.

Польські історики були першими, хто зауважив зацікавленість Наполеона у проблемах Польщі. Вони використовували назву своїх праць, такі як «Наполеон і Польща», щоб привернути увагу світової громадськості до проблем державного існування своєї Батьківщини в кордонах до її першого поділу в 1772 році. Інші «молоді нації», такі як литовці та українці, стверджували, що інтерес Наполеона до Східної Європи був не тільки пропольським, під враженням праць польських істориків. Сучасні українські вчені продовжують досліджувати це питання.

У 1912 році І. Борщак [13] під псевдонімом «Сергій Подолянин» опублікував статтю, в якій стверджував, що Наполеон виявив інтерес до України під час кампанії 1812 року. Він доводив, що Наполеон мав план відступити на українську територію, де він сподівався на підтримку місцевого населення. У меморандумі Наполеону пропонувалося утворити «незалежну державу», яка мала б складатися з князівств Полтавського та Чернігівського вздовж течії Дніпра, де козаки та кримські татари входили б до нової держави – Наполеонідів. Ця держава мала б включати «Дніпровську частину Катеринославщини, Таврію, всю долину Донця аж до Дону, що разом з Азовським та Чорним морями буде утворювати кордон цієї держави на півдні».

Ця нова країна буде керуватися конституцією та поважати звичаї тих народів, які тут проживають. Водночас її національний лідер забезпечить можливість політичної незалежності і можливості на майбутнє. Така країна стане надійним бар'єром для Росії, яка завжди прагне розширити свої владні сфери і змінити кордони, особливо щодо Чорного моря. Ця країна буде відокремлена від Балтійського та Чорного морів, але буде захищена могутніми сусідніми державами, готовими відбити будь-які напади. Як результат, Росія буде змушена відмовитися від своїх планів завоювання та інших агресивних дій, що забезпечить стійкість та безпеку в регіоні [31, с. 125–139].

Харківський дослідник С.Потрашков провів дослідження, яке висвітлює проблему оцінки ситуації в південно-західній частині Російської імперії перед війною з Росією 1812 року. Він проаналізував інформацію, що надійшла до Наполеона від його дипломатів та розвідників та прийшов до висновку, що ця оцінка була «цілком безпідставною». Одночасно, він зазначив, що історики, які працювали над французько-російською війною протягом перших десяти років після її закінчення, часто перебільшували роль України в планах Наполеона та недооцінювали місце цієї країни у контексті війни.

Потрашков зазначив, що з'явилися нові публікації наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років, автори яких намагалися відійти від стереотипів, що

притаманні історіографії війни 1812 року. Проте, він сам іноді суперечить своїм висновкам. Наприклад, хоча він висловлює сумнів щодо достовірності повідомлень Наполеона від французьких агентів та польських військовиків про ситуацію в південно–західних губерніях Росії, які містяться в книзі І.Борщака, в інших своїх публікаціях він стверджує, що його власна праця до сьогодні має наукове значення і продовжує бути цінною для дослідників [29, с. 89–91].

Безсумнівним є те, що наполеонівські війни велися через низку союзів, у яких брали участь Великобританія та її союзники. Британська імперія відповідала за фінансування деяких країн, щоб покласти край французьким амбіціям. Тим часом вони намагалися зберегти контроль над урядом і монархією. Всього було 7 коаліцій, останньою була битва при Ватерлоо, війну франкська країна остаточно прогала.

Основою наполеонівських воєн було протистояння двох великих держав із великою кількістю союзників: з одного боку – Франції під командуванням Нідерландів, Іспанії та Сербії, з іншого – Нідерландів, Іспанії та Сербії. З іншого – Велика Британія, в союз якої входили Російська імперія, Португалія та Австрія.

Подібним чином ці військові зіткнення характеризуються тим, що вони відбуваються переважно на суші; однак деякі битви ведуться у відкритому морі. За деякими літописцями, наполеонівські війни тривали 15 років, хоча між двома країнами тривалий час перебував мир завдяки наявності кількох договорів і угод.

Кілька істориків погоджуються з думкою, що зародження ідейної особистості Наполеона було задумано безпосередньо під час Французької революції.

Це тому, що у 18 столітті французами правили деспотизм і монархія, які відчужувалися під час урочистостей через ексцеси двору, що призвело до втрати контролю над французьким народом, владою.

У відповідь на помітне політичне удушення виникла ціла філософська течія, яка була зміцнена просвітницькою думкою, що характеризувалася проповіданням принципів рівності та свободи. Буржуазія прийняла ці цінності, щоб переконати французький народ у необхідності зміни уряду.

Усі ці політичні та економічні конфлікти призвели до Французької революції, військове протистояння якої тривало десятиліття. Цей період закінчився постаттю Наполеона Бонапарта, який вирішив здійснити державний переворот у 1799 році [4].

Бонапарт взяв до рук зброю, підтримував ідеали Просвітництва, проповідував закон і свободу, за що швидко здобув підтримку народу. Йому також вдалося заручитися підтримкою найбільш привілейованих верств суспільства.

З цього моменту Бонапарт був призначений першим французьким консулом. З цим титулом молодий солдат вирішив розширити територію Франції з метою звільнення інших країн від тиранії абсолютної монархії. Це мислення також сприяло її цінностям націоналізму та патріотизму, які переважали в 18 і 19 століттях.

РОЗДІЛ II: ПЕРЕБІГ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВОЄН ТА ЇХ НАСЛІДКИ

2.1. Хронологія військової діяльності Наполеона I Бонапарта

Після перевороту 18 брюмера в 1799 році Наполеон вирішив зміцнити свою владу, відновивши свої попередні завоювання в Італії. 14 червня 1800 року Наполеон завдав поразки австрійцям під Маренго. Італія знову належала Франції. Відень не міг заспокоїтися, і через кілька днів Австрія і Англія підписали таємний договір про продовження боротьби з Наполеоном. Британія пообіцяла австрійцям 2 мільйони фунтів. Австрійці також шукали підтримки в Росії. Проте російський імператор Павло I (1796–1801) вирішив встановити дружні відносини з Францією. Крім того, Росія вважала, що Австрія проводить підступну політику проти російських військ О. Суворова у Швейцарських Альпах.

Париж також надає великого значення французько–російському співробітництву. Наполеон Бонапарт писав російському імператору: «Стан справ у Європі швидко змінюється; справи Німеччини, Італії, Англії вимагають негайного союзу Росії та Франції для вирішення війни чи миру (проблема)», 1800, Росія та Велика Великобританія розірвала дипломатичні відносини. Британські кораблі захоплені в російських портах. З ініціативи Павла I Росія, Данія, Швеція і Пруссія підписали договір про збройний нейтралітет. Російський імператор дуже хотів вступити у війну з Британією, і Наполеон підживив його войовничість планами вторгнення двох держав до Індії та спільного поділу Туреччини. У січні 1801 р. Павло I наказав головнокомандувачу Війська Донського вести козачий легіон (22 тис. козаків) до Оренбурга, а потім до Індії, «щоб ударити в серце ворога» [31, с. 126–140].

Похід було зупинено лише після смерті Павла I. Причиною російсько–англійського конфлікту стало невдоволення Лондона посиленням позицій Росії в Середземному морі, особливо Іонічних островів, і окупацією Англією

острова Мальта. Як верховний магістр Мальтійського ордену Павло I сам прагнув контролювати цей стратегічно важливий острів. У 1800 році було створено Північний союз Росії, Швеції, Данії та Пруссії, офіційно для захисту нейтральної торгівлі в Балтійському морі, але насправді проти Великої Британії. У відповідь британська ескадра адмірала Х. Нельсона розбомбила столицю Данії Копенгаген і в березні 1801 р. увійшла до Балтики, намагаючись знищити російські флоти Равелі та Кронштадта. Після палацового перевороту і вбивства Павла I новий імператор Олександр I підписав його 5 червня 1801 року. Мирний договір з Великою Британією. З метою збереження нейтралітету в англо–французькій боротьбі 8 жовтня 1801 р. він підписав договір і таємну угоду з Наполеоном, які передбачали розподіл їхніх сфер впливу в Європі (зокрема в Німеччині).

Улітку 1794 року Австрія захопила певні південні воєводства Польщі. Незабаром після цього, у кінці 1794 року та в 1795 році, Австрія уклала договори з Росією та Пруссією, які передбачали третій поділ Речі Посполитої. Австрійський уряд намагався компенсувати свої втрати на польських землях шляхом отримання спадкових володінь корони у Південних Нідерландах та відновлення територіального паритету відносно Франції.

Участь Габсбургів у ліквідації Речі Посполитої прискорила переорієнтацію польських патріотичних сил на здобуття підтримки з боку Французької Республіки. У той час як Франція відновлювала нормальні стосунки з Пруссією після Базельського миру (1795 р.), польські політичні діячі, що перебували в еміграції, зосередили свою дипломатичну активність на французько–австрійських відносинах, які набирали глобального характеру протистояння з чітко вираженими періодами загострень у 1796–1797 та 1799–1801 роках.

Вже в 1795–1796 роках, деякі відомі польські політики, такі як Ф. Барсе, М. Огінський, генерали Х. Домбровський та Ю. Вслігорський, ініціювали створення польських національних частин при революційній армії, які мали брати участь у боротьбі з імперією Габсбургів. Решітним моментом стосовно

ставлення французького уряду до польського питання став 1796 рік, коли перемоги Бонапарта над австрійцями дозволили йому скористатись пропозиціями польських емігрантів.

У жовтні 1796 року Директорія висловила своє зацікавлення проєктом створення польських легіонів, запропонованих Х. Домбровським, узалежнивши його реалізацію від згоди командуючого французькою армією в Італії. На початку січня 1797 року Бонапарт згодився на створення польських легіонів при своїй армії, з метою зміцнення своїх сил в Італії та ослаблення австрійської армії дезертирством поляків до створюваних французами польських національних частин.

Проте наслідки цього рішення мали далекосяжне політичне значення. Саме політичний аспект існування польських легіонів, що стали своєрідним уособленням протесту проти політичного знищення Речі Посполитої, виявився найбільш дошкульним для Австрії, Росії та Пруссії. Польські легіони, які були на службі у Франції, непокоїли сусідні держави військовою потужністю, але більш тим, як вони впливали на суспільну думку у частинах Речі Посполитої, які були розділені. Сам факт їхнього існування породжував своєрідну «кризу окупації» та уповільнював швидку асиміляцію цих частин. Проте, ці легіони вносили свій внесок у моральне зміцнення Речі Посполитої [18, с. 47–54].

Не маючи союзників на континенті, Австрія почала переговори з Францією, сподіваючись виграти час і покласти надії на можливий антибонапартистський переворот у Парижі, новина про який дійшла до Відня. Голоували на переговорах Ж. Бонапарт, брат Наполеона, і Л. Кобенцль, глава зовнішньополітичного відомства Австрії. Французи поставили досить жорсткі умови, які австрійці всіляко намагалися пом'якшити. Зрештою Наполеон не витримав і наказав генералу Моро, командувачу Рейнської армії, продовжувати атаку. У грудні 1800 р. австрійська армія зазнала поразки в битві біля баварського села Гогенлінден.

Австрійська дипломатія втратила всі можливості для маневру. 9 лютого 1801 р. Ж. Бонапарт і Л. Кобенцль підписали в Люневелі мирний договір, за яким Франція отримувала лівий берег Рейну, Бельгію і Люксембург. Австрія визнає Гельветську, Батавську, Лігурійську та Західно–Сарпінську республіки. Французи взяли П'ємонт.

Після тривалих переговорів 27 березня 1802 року Франція і Велика Британія підписали Ам'єнський договір. Франція пообіцяла вивести свої війська з Неаполя, Риму та Ельби, а Англія повинна була здати всі порти та острови, які вона утримувала в Середземному морі та Адріатиці. Були визнані незалежність і нейтралітет острова Мальта (він був переданий ордену Іоанна Єрусалимського), цілісність Іонічних островів і Португалії. Друга антифранцузька коаліція розвалилася.

Люневільський мир між Францією та Австрією 1801 р. означав перерозподіл політичної влади в Німеччині на користь Франції. Наполеон Бонапарт і його міністр закордонних справ С. Талейран запровадили систему заходів щодо встановлення панування Франції в Німецькому герцогстві. Під тиском французів до Регенсбурга були скликані представники німецьких князівств, які утворили спеціальний комітет із 8 князів. Рада повністю контролювалася Наполеоном і С. Талейраном, які за допомогою хабарів і обіцянок величезних земель змушували її членів приймати рішення на свою користь.

Головними з них були укази про секуляризацію та медіатизацію – втрату імперського підпорядкування та об'єднання дрібних німецьких герцогств у великі державні утворення. Секуляризація означала конфіскацію церковного майна та надання основним сферам життя загалом світського характеру. Вона була спрямована проти католицької церкви, здійснювалася на користь протестантів і мала опосередковане завдання – знищити вплив католицької Австрії на німецькій землі.

Німецька католицька церква втратила 4 архієпархії, 18 єпископств, 80 монастирів, понад 200 монастирів, 18 католицьких університетів, численні

школи та семінарії. У багатьох місцях державні комісари на власний розсуд руйнують гарні старі церкви і перетворюють їх на фабрики, хоспіси, комори тощо. У місті Трір, наприклад, хор однієї з церков розібрали та продали на дрова. Коштовну монастирську бібліотеку частково передали до Державного архіву або просто спалили. Більшість католиків мусили прийняти віру протестантських князів, які підозріло ставилися до своїх нових підданих. Католики фактично стали нижчим класом суспільства. Посадовими особами могли призначатися лише протестанти. У католицькому місті Кельні вже століття немає відповідальних католицьких чиновників.

Католицька церква навернула протестантів. Були закриті всі католицькі університети та школи, що значно знизило освітній рівень католицького населення [21, с. 412–420].

Попри очевидні негативні наслідки, секуляризація створила в Німеччині нову церковну організацію, кардинально змінивши ставлення населення до церкви та переглянувши її релігійний світогляд.

По–перше, церква більше не обслуговує лише інтереси панівних верств суспільства. Відтоді, щоб стати священником, не треба ні народитися, ні бути багатим, а лише мати віру в серці. Церква стала ближчою до людей і стала більш авторитетною духовною організацією.

Дрібні і так звані малі німецькі герцогства були об'єднані у великі національні організації. 160 держав і 51 вільне місто втратили незалежність (залишилися лише Гамбург, Бремен, Любек, Франкфурт–на–Майні, Нюрнберг і Аугсбург). За задумом Наполеона, новоутворена німецька держава повинна бути достатньо сильною, щоб підтримувати Францію, але занадто слабкою, щоб протистояти їй. Колишні південнонімецькі князівства (Вюртемберг, Баден, Гессен–Кассель і Зальцбург) перетворилися на протестантів–освітян і мали протистояти католицько–австрійському впливу на півдні Німеччини. Усі новоутворені держави зобов'язалися підтримати Францію, надавши відповідну кількість солдатів для майбутніх війн Франції на континенті. У

війні проти Третньої коаліції Наполеон потребував допомоги нової німецької держави ще в 1805 році.

У 1802 році Наполеон реорганізував Італію: Папська область і Королівство Бурбонів були відновлені в Неаполі, герцогство Тоскана було оголошено Етруським королівством, Цизальпінська республіка була змінена на Італійську республіку, а Наполеон проголосив себе першим правителем–офіцером.П'ємонт залишається. під владою Франції.

Ам'єнський договір виявився крихким. Вже на початку 1803 р. відносини між Францією та Англією загострилися. Джерелом суперечки став окупований англійцями острів Мальта. Лондон також побоювався спроб відновити французьку колоніальну імперію, оскільки французи висадилися на острові. Гаїті і Мартініка. 12 травня дві країни розірвали дипломатичні відносини, а через 10 днів відновили військові дії. Англійці блокували французькі порти і захоплювали ворожі кораблі. Своєю чергою французькі війська захопили Ганновер, який належав британському королю Георгу III. Проте війна була «дивною» – у французів не було сильного флоту, щоб перемогти англійців і провести десантний штурм в Англії, тоді як у британців не було армії, щоб атакувати ворога на суші. З самого початку це була боротьба за континентальних союзників.

Наполеон тільки чекав вагомого приводу для нової європейської війни. Французькі солдати стратили його співвітчизників, членів королівської родини герцога Енженського, який захопив французький престол і становив небезпеку для Наполеона. Для цього французи не зупинилися навіть перед порушенням кордонів нейтральної держави Баден. Провокаційні дії французів викликали обурення монархів усієї Європи. Реакція в Петербурзі була особливо негативною, оскільки новий російський імператор Олександр I (1801–1825) знав і підтримував дружні стосунки з князем Енгінім. У російській столиці оголошено тижневу жалобу.

Влітку 1805 року була створена Третя коаліція проти Франції, до якої увійшли Велика Британія, Росія, Австрія, Швеція, Данія, Королівство Обох

Сицилій і пізніше Пруссія. Загалом Альянс може розгорнути понад 500 тисяч військових. Його метою було вигнання французьких військ з Німеччини, Італії, Швейцарії та Нідерландів і відновлення там монархії. Дізнавшись про плани союзників, Наполеон зухвало заявив: «Якщо мене не буде в Лондоні через 15 днів, я повинен бути у Відні в середині листопада».

Скориставшись тим, що союзники зосередили велику кількість сил на другорядному (італійському) фронті, Наполеон перекинув французький легіон через Рейн, щоб змусити австрійську армію капітулювати біля фортеці Ульм. 13 листопада 1805 року французька армія увійшла до Відня (Додаток 1).

Однак на іншому театрі Наполеона чекала поразка. Плани вторгнення французьких військ до Англії виявилися нереальними, оскільки французькі кораблі не змогли прорвати облогу британського флоту в Кадісі. 21 жовтня 1805 року ескадра адмірала Нельсона завдала поразки французам через день після їхньої приголомшливої морської перемоги поблизу Ульма біля Трафальгар–Пойнт, на північний захід від Гібралтарської затоки Флот Західного Союзу, забезпечивши таким чином повне британське панування на морі.

Залишки російських і австрійських військ об'єднуються в Чехії. У «Битві трьох імператорів» під Аустерпеліцем у грудні 1805 року коаліційні війська зазнали катастрофічної поразки через неузгодженість командування (Додаток 2). У Пресбурзі (Братислава) Австрія і Франція підписали мирний договір. Франція створила Рейнський союз із південнонімецьких держав, що перебували під її протекцією. Примасом став Карл фон Дальберг, архієпископ Майнца і великий герцог Франкфуртський. У серпні 1806 року під тиском Наполеона Франц II зрікся престолу, що означало кінець Священної Римської імперії німецької нації [18, с. 130–141].

Рейнський союз, федерація 16 німецьких земель (Баварія, Баден, Вюртемберг та ін.), була утворена в липні 1806 року шляхом підписання спеціального договору, який знаменував остаточний розпад Священної Римської імперії німецької нації. Держави Рейнського союзу повністю

контролювали Наполеон Бонапарт, який обіцяв виступити на боці Франції в майбутніх війнах, надавши Наполеону Бонапарту військову силу чисельністю 63 000 осіб і політичні зміни, як у Франції.

Франція приєднує Венецію, Істрію та Далмацію до Італійського королівства. Республіка Батавія була перейменована в Королівство Нідерландів, а її королем Наполеон призначив свого брата Людовіка. Франція отримала пожертву в 40 мільйонів флоринів. Австрія втрачає 1100 квадратних кілометрів території, міль і населення 2,787 млн і був змушений покинути Італію, переважно з Німеччини.

Перемога Наполеона показала, що він готовий напасти на Пруссію і зосередити біля її кордонів 200–тисячну армію. Пруссія приєдналася до Антифранцузького союзу. 14 листопада 1805 прусський міністр Х. Гаугвіц залишив Берлін і поставив Наполеону ультиматум: 180 тис. пруське військо готове до боротьби. Проте вперше хитрий міністр зустрівся з С. Талейраном у Відні. Саме там Гаугвіц дізнався про поразку союзників під Аустерліцем. Це одразу змінило плани прусських дипломатів. Він привітав Наполеона з перемогою і запропонував йому підписати союзний договір з Пруссією. Шенбрунська угода між Пруссією та Францією від 12 грудня 1805 року гарантувала Пруссії право власності на Ганновер. Франко–пруський договір означав розпуск Третьої ліги.

Однак бурхлива «миротворча» діяльність пруського дипломата виявилася марною. Утворення Рейнського союзу зводило до нуля можливість втручання Пруссії у загальнонімецькі справи і зруйнувало плани пруського короля створити союз північнонімецьких держав під її контролем. До того ж Наполеон вирішив установити хоча б тимчасове перемир'я з Англією й запропонував їй повернути Ганновер, який перед цим пообіцяв Пруссії за фактичний розвал третьої коаліції. Франко–пруська війна ставала неминучою.

У липні 1806 р. Росія і Пруссія підписали союзний договір, який поклав початок створенню четвертого антифранцузького союзу. Великобританія і

Швеція приєдналися до Антанти. Однак їх фактична участь у битві проти Наполеона була сумнівною, оскільки Пруссія окупувала Ганновер, який належав Англії, і це робило відносини між двома країнами дуже напруженими.

Тому зовнішньополітична ситуація для Пруссії була вкрай несприятливою. Ще гірше було всередині королівства, особливо щодо армії. Відносини між офіцерами та солдатами фактично послаблюють її боєздатність. Пруські офіцери були зухвалими, солдати погано оплачувалися, змушені були працювати неповний робочий день, їх били, знущалися та жорстоко дисциплінували. Генерали в армії старі і не вміють командувати. Армія була погано забезпечена і оснащена. Бойової підготовки немає, тому що армія готується до параду, а не до війни. Стара система оснащення армії перешкоджала реалізації нової тактики та стратегії.

Восени 1806 року король Пруссії Фрідріх Вільгельм III наказав ввести війська в союзну Саксонію, одночасно вимагаючи, щоб Наполеон відкликав свої війська від прусського кордону. Проте вже 14 жовтня основні сили практично нечинної прусської армії були одночасно розгромлені під Єною і Ауерштедтом (Додаток 3). Лише фортеці Кольберг і Грауденц деякий час відчайдушно захищалися. Пруський король утік спочатку до Кенігсберга, а потім до Мемеля. 27 жовтня французька армія увійшла до Берліна.

Спочатку Наполеон хотів знищити незалежне Пруське королівство, але під час переговорів з російським царем Олександром I вирішив виконати його вимоги, зберігши незалежність Пруссії, але Пруссія втратила половину своєї території (Герцогство Варшавське), що складалася зі східних регіонів, з його західних областей утворилося Вестфальське королівство, королем став брат Наполеона Жеронім), а чисельність армії обмежили 42 тис. вояків. Пруссії довелося виплатити Франції контрибуцію в розмірі 120 млн франків (термін виплати було продовжено до 1850 р.), майно Гогенцоллернів та інших знатних родин було конфісковано, а пруські музейні цінності були вивезені до Парижа (наприклад, знаменита Бранденбурзька берлінська квадрига). Утримання великої (80 тис.) окупаційної армії стало важким тягарем для

Пруссії. Ці заходи глибоко вплинули на внутрішнє становище країни, яка фактично втратила високорозвинену економіку і перетворилася на другорядну державу.

У 1806 р. було виявлено недоліки авторитарних держав. Багато німців, у тому числі окремі політики, визнавали необхідність фундаментальних суспільно–політичних реформ для досягнення піднесення країни та її звільнення від іноземного гніту. Ця трансформація вже відбувається в державах Рейнського союзу. Окупанти не чинили опору цим нововведенням, оскільки вони зазвичай проводилися за французьким зразком.

Ініціатором реформ став прусський король Фрідріх Вільгельм III, який призначив на важливі державні посади реформаторів К. фон Штейна, К. фон Гарденберга, Г. фон Шарнгорста та відомого вченого В. фон Гумбольдта.

Карл фон Штейн (1757–1831) – міністр фінансів і економіки Пруссії, очолював уряд Пруссії в 1807–1808 роках. На противагу заможним юнкерам він запровадив низку реформ: державне управління, звільнення селян від кріпацтва, запровадження міського самоврядування, скасування земельних обмежень. Його було усунено з поста глави прусського уряду за наполяганням Наполеона Бонапарта, який отримав особисті листи Штайна, в яких той висловлював свою стурбованість необхідністю національного повстання проти поглядів Франції. Реформатор був змушений тікати до Росії, де працював консультантом під час адмінреформ. Він відіграв активну роль у боротьбі проти Наполеона – він створив 20–тисячне ополчення у Східній Пруссії та взяв активну участь у подальшому вигнанні загарбників з німецької землі.

Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835) – німецький мовознавець, філософ, мовознавець, державний діяч, дипломат. Брат відомого натураліста О. фон Гумбольдта. Реформував прусську середню освіту та заснував Берлінський університет у 1810 році. Видатний представник німецького гуманізму. Мова – це безперервний творчий процес, «орган, що формує

думку», а «внутрішня форма» мови – вираження особистого світогляду людей [20, с. 477–481].

Реформи почалися з реорганізації державного управління. Створив кабінет на чолі з К. фон Штейном (у 1810 р. його змінив Гарденберг, який одночасно виконував обов'язки статс–секретаря). Кабінет міністрів складається з п'яти міністерств (внутрішніх справ, зовнішньої політики, фінансів, юстиції та військових). Міністри мають рівні права і несуть персональну відповідальність за обсяг своєї діяльності. Головною ознакою реформи управління стала централізація – місцеві органи управління повністю підпорядковувалися міністерствам. Так закладаються бюрократичні принципи управління.

Було введено домове самоврядування, але тільки в містах, оскільки в сільській місцевості реформи наштовхнулися на сильний опір впливових дворян і багатих землевласників. Урядовим указом у листопаді 1808 року було запроваджено нове міське управління. Міщани обирали зі свого середовища представників міської ради, відповідальних за фінанси, будівництво, організацію шкіл, соціальну опіку бідних. Міський голова обирається з–поміж представників міської ради і безпосередньо керує справами міста.

Наступною великою реформою К. фон Штейна було звільнення селян від кріпацтва. Урядовим указом від 9 жовтня 1807 р. було оголошено, що з 1810 р. усі поміщицькі селяни можуть залишати свої села і обирати будь–які заняття. Втрати поміщиків відшкодовувалися частково грошми, частково – селянськими земельними наділами (селяни повертали поміщикам або третину, або половину наділів, якими вони користувалися). Часто поміщики виділяли селянам менш родючі землі, що не дозволяло їм отримувати хороші врожаї. Більшість селян зубожіли і були змушені працювати на поміщиків, знову потрапляючи в їх залежність.

Поміщицькі землеволодіння виникали не лише коштом придбання селянських наділів, а зберігали пасовища та ліси, які раніше використовувалися для загальногосподарських потреб. Пізніше деякі з цих

землевласників стали великими землевласниками і реорганізували свої господарства за капіталістичним зразком. Багато фермерів, які рятуються від бідності, шукають роботу в містах, де вони поповнюють армію робітників. На землі залишилося працювати близько 70 тис. вільних хліборобів.

Під керівництвом В. фон Гумбольдта були проведені реформи в галузі освіти. У 1810 році він заснував у Берліні перший університет, який поєднував наукові дослідження та викладання. Студенти тут здобувають широку освіту на основі останніх наукових досліджень. У народних школах і гімназіях вводилися нові організації. У гімназії починаються випускні іспити – для вступу. Держава відповідає за підготовку вчителів для навчальних закладів. Метою освіти є виховання самосвідомого, відповідального громадянина, а не підданого авторитарної держави.

Велике значення для країни мала реформа армії під керівництвом Г. фон Шарнгорста і А. фон Гнейзенау. Їхня головна мета – виховання патріотичного, національно свідомого та добре підготовленого воїна. Було введено загальну військову повинність, заборонено вербування іноземців, скасовано тілесні покарання, наполегливі та працюючі солдати отримали можливість стати офіцерами. Мета – створити армію, яка зможе «тісно об'єднати націю». Оскільки французькі окупанти обмежували чисельність армії, Г. фон Шарнхорст знайшов вихід: усі здатні до військової служби юнаки були призвані на короткострокові курси, після закінчення яких могли стати рекрутами. Значна частина молоді проходила військовий вишкіл, вивчала нову тактику. Так на очах у французьких окупантів народилася нова потужна народна армія, здатна невдовзі боротися за свободу Батьківщини [30, с. 140–144].

Соціально–політичні реформи Пруссії мали великий вплив на піднесення німецької національної самосвідомості, розвиток визвольного руху, зародження ідеї побудови сильної національної держави, утвердження принципів громадянської демократії. в суспільстві.

Наполеон вважав, що Росія сама не може протистояти Франції в Європі, тому він вирішив вжити економічних заходів, щоб послабити силу свого можливого союзника – Британії – «підкорити море сухопутною силою». 21 листопада 1806 року Наполеон підписав знаменитий Берлінський декрет про введення континентальної блокади Великої Британії. Усім країнам, залежним від Франції та союзникам з нею, було заборонено торгувати та мати будь-які зв'язки з Великобританією. Спеціально створена морська поліція стежила за тим, щоб британські товари не потрапляли контрабандою в континентальну Європу. В Європі не вистачало найнеобхідніших товарів повсякденного попиту – чаю, цукру, кави, текстилю. Обсяги торгівлі скоротилися майже вдвічі. Проте контрабанда британських продуктів була нестримною, знаходячи нові шляхи проникнення на континент. Щоб посилити блокаду, Франція окупувала всі князівства в німецькому Північному морі. Відчутний вплив континентальної блокади на економіку Європи.

Для Великобританії локдаун також мав негативний вплив, оскільки країна втратила європейський ринок. Англійці всіляко чинили опір блокаді – британські кораблі захоплювали французькі та нейтральні торговельні судна, блокували французькі порти, контрабандою переправляли товари до Франції та європейських країн. Водночас Англія швидко знаходила нові ринки збуту для своєї промисловості в країнах своїх заморських колоній. Незабаром вона стала наймогутнішою морською і торговельною державою.

Континентальна блокада завдала більше шкоди Франції та іншим європейським країнам, ніж Англії. Окремі держави відмовилися підтримати Наполеона. Папська область в Італії не приєдналася до континентальної блокади. Наполеон був відлучений від церкви. У відповідь французькі війська окупували Папську область, а Папа був ув'язнений. Континентальна блокада також мала негативний політичний вплив на Наполеона і привела до Франції нових ворогів. Опір Європи французькому правлінню посилювався.

Хоча Пруссія була фактично окупована Францією, наприкінці 1806 року у війну вступила Росія. Причин для такого рішення декілька. По-перше,

російський імператор сподівався завдати великої поразки французам, отримавши тим самим більше можливостей для маневру в переговорах з Наполеоном про долю Пруссії. По–друге, наполеонівська армія все ближче наближалася до кордонів Російської імперії, що загострювало ситуацію в Польщі, і можновладці звернулися до Наполеона з метою відновлення Речі Посполитої, яка виникла в результаті третього поділу Польщі в 1795 році.

100–тисячне російське військо, націлене прямо на Наполеона, рушило до Варшави і з'єдналося з передовою французькою армією. Однак переслідувати їх було неможливо, і наприкінці листопада кавалерія маршалів Мюрата і Даффа захопила Варшаву. Після кількох сутичок 26 грудня 1806 року біля Портуська на річці Нареві відбулася перша битва між росіянами та французами. Загалом битва не принесла перемоги жодній зі сторін. Таким же результатом завершилася кровопролитна битва під Прейсіш–Ейлау (Східна Пруссія) у лютому 1807 р. (Додаток 4). Втрата російським командуванням стратегічної ініціативи і його відмова від активних наступальних дій проти майже рівного за чисельністю противника дали Наполеону можливість за чотири місяці майже подвоїти чисельність своєї армії. Тому 14 червня 1807 р. у битві під Фрідландом російська армія була вщент розгромлена [23, с. 166–178].

7 липня 1807 року французький і російський імператори зустрілися в Тільзі–сюр–Неман і підписали мирний договір і союзний договір. Росія визнала всі територіальні завоювання Наполеона в Європі і стала союзником Франції у війні з Англією, приєднавшись до Континентальної блокади. Імператори визначили сфери впливу на континенті: Росія визнавала гегемонію Франції на Заході, а Франція обіцяла допомогти Росії реалізувати її прагнення контролювати Босфор і Дарданелли, що неминуче призвело б до війни з Туреччиною, а на півночі Європи – Швецією.

Угоди не можуть бути міцними, оскільки країни мають різні політичні інтереси. У Тільзіті між союзниками виникла напруженість. Наполеон намагався знищити Пруссію, але залишив її недоторканою лише за

наполяганням Олександра I. Його відверті плани світового панування роблять майбутній конфлікт між Францією та Росією дуже ймовірним. Варшавське князівство, приєднане до Франції, утворилося біля російського кордону і стало плацдармом для нападу французької армії на Росію. Наполеон підтримував польських дворян, які обурювалися участю Росії в поділі Польщі і були готові приєднатися до французької армії. Російська економіка також постраждала від приєднання до континентальної блокади. Протягом століть Британія була головним торговим партнером Росії, отримуючи важливі стратегічні постачання (тканини для російської армії) і експортуючи зерно та ліс.

Наполеон був налаштований загарбати Україну як додаткове джерело матеріальних ресурсів для війни проти Росії. Але крім цього, він також розглядав Україну як можливий осередок національного руху, який міг би допомогти йому завдати «найсильнішого удару по могутності Російської імперії», відторгнувши її від Росії. Наполеон детально вивчав історію та становище України, він навіть спробував встановити зв'язки з Задунайською Січчю через своїх агентів і шпигунів, а також надсилав гроші колишнім запорожцям і закликав їх до виступу проти Росії. Ці плани Наполеона стали причиною серйозної загрози для України, яка могла б бути підкорена та експлуатована Францією [27, с. 90–99].

Французька революція мала великий вплив на лідерів Іспанії та Португалії. Вони поділяли погляди французьких просвітників і революціонерів, поширювали революційну літературу і правдиві відомості про Французьку революцію, закликали народ до повалення абсолютизму. Уряди Іспанії та Португалії намагалися запобігти проникненню революційних ідей у свої країни, арештовуючи місцевих патріотів і закриваючи кордон із Францією. У 1793 р. Іспанія, Португалія та Англія підписали союзний договір і приєдналися до антифранцузького альянсу, а їхні війська брали участь у військових діях у Франції.

У 1794 році французькі війська вторглися на територію Іспанії та окупували її північні регіони. Це змусило іспанський уряд у 1795 році

підписати мирний договір з Францією, за яким Іспанія поступилася Франції частиною острова Санто–Домінго (Гаїті) і стала її союзником. Португалії було висунуто ультиматум: розірвати відносини з Великою Британією, закрити британські морські порти для Франції та Іспанії тощо. Уряд Португалії відмовився виконувати ці вимоги.

Наполеон Бонапарт змусив Годоя, першого міністра Іспанії, приєднатися до антибританської коаліції та запровадити континентальну блокаду Британії. Він присвоїв йому титул великого маршала і доручив ведення військових дій проти Португалії, яка була окупована в 1801 році. Португальська королівська родина їде до Бразилії.

Вступ Іспанії в зону континентальної блокади завдав сильного удару по економіці країни, оскільки сільськогосподарська продукція експортувалася до Британії, а необхідні Іспанії промислові товари імпортувалися звідти. Тому іспанці не дотримувалися суворих правил континентальної блокади і продовжували торгувати з Англією. Це розлютило Наполеона, і замість того, щоб вивести французькі війська з території Іспанії, їх кількість продовжувала зростати, досягнувши майже 50 000 солдатів до кінця 1807 року. Іспанські королі Карл IV і Годой були незадоволені ситуацією, що склалася, і вирішили втекти до Південної Америки. Вважається, що це спроба передати Іспанію французьким окупантам. 19 березня 1808 р. почалося повстання. Палац Годоя ледве уник розправи розлюченого натовпу і був зруйнований. Повстанці вимагали, щоб король зрікся престолу на користь свого сина Фердинанда, сподіваючись, що він очолить боротьбу проти французів. Король змушений був погодитися.

Проте Фердинанд не мав наміру виступати проти Наполеона, навпаки, він слухняно виконував усі його бажання. Навесні 1808 р. французький імператор зустрівся з королівською родиною в іспанському місті Байонна і змусив Фердинанда зректися престолу на користь молодшого брата Наполеона Ж. Бонапарта. Байонна стане свого роду розкішною в'язницею для королівської родини.

Проте молодший син Карла IV залишився в Мадриді, і імператор наказав відвезти його в Байонну. Ця подія ознаменувала повстання іспанського народу проти французьких загарбників. 2 травня 1808 року тисячі жителів Мадрида вели щільний бій проти французького гарнізону з 25 осіб у столиці. Наступного дня окупанти придушили повстання і жорстоко розправилися з повстанцями. Іспанські провінції (Картахена, Сарагоса, Астурія, Гренада, Валенсія) повстали, створили власні ополчення та військові хунти, захопили владу та організували опір загарбникам. 6 червня військовий уряд Севільї оголосив війну Франції від імені всієї Іспанії. Незабаром французи почали зазнавати перших поразок: ескадра російського адмірала капітулювала під Кадісом, а 22-тисячна армія генерала Летіна – під Байроном в Андалусії [19, с. 233–237].

Буржуазні реформи і впровадження конституції не допомогли Наполеону заспокоїти непокірну Іспанію. У Байонну скликали представників усіх іспанських держав і продиктували їм текст першої конституції Іспанії. Він передбачає заснування парламенту, введення законодавства, проголошення громадянських прав і свобод, ліквідацію внутрішніх звичаїв тощо.

Ненависть до окупантів була настільки сильною, що прості селяни взялися за зброю, створили партизани й зненацька напали на французів. Крім того, британські війська висадилися в Португалії та витіснили французів зі столиці Португалії Лісабона. Португалія стала плацдармом антифранцузької боротьби на Піренейському півострові. Англійці забезпечували іспанців зброєю та допомагали їм організовувати свої армії. Насправді французи володіли лише північною Іспанією, а решта країни була звільнена від загарбників.

Наполеон привів нові резерви до Іспанії та розбив іспанців у битві при Бургосі 10 листопада 1808 року. Наприкінці року французька армія вступила в Мадрид і швидко розбила британську армію. Незважаючи на це, іспанський опір продовжував зростати. Захисники міста Сарагоси вписали героїчну сторінку в історію боротьби за визволення іспанського народу і протрималися

кілька місяців, навіть після того, як французи захопили всі зовнішні укріплення і штурмували місто, його жителі взяли кожен будинок в облогу.

Розлючені цим опором, французькі солдати Маршала Лейна знищили понад 20 000 солдатів гарнізону та 30 000 мирних жителів.

Після того, як Наполеон захопив найбільше місто, війна не припинилася, а набула рис партизанської війни – партизанської війни. Наполеон послав до Іспанії 300 тис. війська та організував парламентські вибори (кортеси) у 1810 році, на яких у 1812 році була прийнята конституція країни.

Повстання в Іспанії проти Наполеона стало поштовхом до нової війни в Австрії. У 1809 році була створена п'ята антифранцузька коаліція, що включала Британію та Австрію. Відень зумів зібрати 300–тисячну армію і був готовий знову битися з армією Наполеона. Проте, незважаючи на те, що австрійський уряд хотів, щоб більшість французьких військ залишилися в Іспанії, Наполеону вдалося зібрати велику армію, частину якої складали солдати з німецьких держав.

Війська Наполеона вступили на територію Австрії, але в травні 1809 р. зазнали поразки від австрійців у битві при Асперні під Віднем. Однак це була остання успішна битва ерцгерцога Карла проти Наполеона. Вже 5–6 липня в битві під Ваграмом австрійці зазнали поразки і втратили понад 30 тис. вояків [30, с. 140–149].

- 14 жовтня 1809 р. у Відні підписано мирний договір. Австрія втратила свої південно–західні та східні провінції, зобов'язалася виділити Франції 85 мільйонів франків і скоротила свою армію до 150 тисяч. Почалося поступове примирення Франції та Австрії, що мало стратегічне значення для Наполеона проти Англії.
- 1810–1811 роки були періодом найбільшого підйому Франції та могутності Наполеона. Щоб зробити владу спадковою, імператор вирішив укласти новий шлюб. Спочатку була обрана сестра російського імператора Олександра I, але вибір зупинився на Марії Луїзі Габсбургів, дочці австрійського імператора.

Незважаючи на свій союз з Росією, Наполеон включив нові території до складу Французької імперії поблизу російського кордону. Влітку 1810 року Нідерланди увійшли до складу Франції, а до кінця року міста Гамбург, Бремен і Любек. Військо і зброя були перекинуті до Варшавського князівства. Наступного року Пруссія та Австрія були зобов'язані надати війська Наполеону в майбутніх війнах з Росією.

Тільзітський мир не забезпечив міцної співпраці між Францією та Росією. 27 вересня 1808 року в німецькому Ерфурті відбулася кайзерівська рада. Це мало продемонструвати силу франко–російського альянсу, але натомість стало свідченням нової міждержавної напруги. Наполеон наполягав на тому, щоб Росія виконала зобов'язання виступити на боці Франції у війні проти Австрії. Однак Олександр I не хотів брати на себе жодних зобов'язань. Важкі переговори завершилися підписанням «російсько–французького союзного договору». Наполеон визнав права Росії на Фінляндію, Молдову та Валахію, і Росія була змушена вступити у війну з Австрією. Олександр I не хотів вести активних наступальних дій проти австрійців, цілком резонно вважаючи, що, зруйнувавши Австрію, Наполеон підійде дуже близько до російського кордону. Таким чином, повільне просування російських військ генерала С. Голіцина через Галичину викликало невдоволення Парижа [4].

Наполеон марно намагався одружитися з принцесою Анніною, сестрою російського імператора, що не покращило відносин між двома країнами. Проте Олександр I всіляко ухилявся від пропозиції Наполеона і відверто зволікав.

Приєднання Наполеона до складу Французької імперії кількох німецьких держав, у тому числі герцогства Ольденбурзького (герцог Ольденбурзький був родичем Олександра I), викликало протести в Санкт–Вельветі [25, с. 500–505].

Російська економіка знаходиться в континентальній блокаді. Припинення експорту пшениці до Англії завдало шкоди фінансам великих землевласників, опори абсолютизму. Уряд Олександра I терпіло контрабанду. Не маючи великого власного торговельного флоту, Росія вдалася до так званої

нейтральної торгівлі, використовуючи кораблі Ганзи, США та Греції. Усе це дратувало Паріса.

Наполеон відкрито готувався до війни з Росією. Він вважає, що перемога над Росією допоможе перемогти Англію – її головного суперника на шляху до світового панування.

Росії не вдалося зупинити плани Наполеона, і він створив широкий антиросійський союз. У 1811 році майже всі європейські країни, включаючи Австрію і Пруссію, стали під прапори французького імператора і готувалися до війни з Росією.

Готуючись до битви, Наполеон провів додаткову мобілізацію серед французів, довівши фактичну чисельність французької армії до 250 тис. осіб. Це основний кістяк так званої армії загальною чисельністю понад 600 тисяч. Володіючи багатим бойовим досвідом, Наполеон і його маршали велику увагу приділяли управлінню військами, взаємодії частин і підрозділів, глибокому вивченню театру майбутніх бойових дій, успішній організації розвідки. Стратегічний план французького імператора був такий: потужним ударом відрізати російські війська, оточити їх і знищити в загальному бою біля західного кордону [21, с. 189–195].

У 1810 р. військове міністерство на чолі з генералом М. Баркляем де Толлі розробило план переозброєння і збільшення чисельності російської армії, зміцнення західного кордону по Західній Двіні, Березині та Дніпру. Ополчення створювалося під час війни, тому що армія була черствою і не могла максимально збільшити чисельність армії шляхом набору селян–кріпаків, які прослужили 25 років. На початку війни чисельність російських солдатів і офіцерів перевищила 200 тис. осіб, тобто втричі менше, ніж армія Наполеона. Невдалим виявилось і положення російської армії, розділеної на три армії з величезним простором у 200 кілометрів між ними. Перша армія під командуванням генерала М. Баркляя де Толлі знаходилася на півночі і повинна була прикривати Петербург. Друга армія під командуванням генерала П.

Багратіона розташувалась між Німманом і Зеєбургом, прикриваючи дорогу на Москву. В Україні дислокувалась 3 армія генерала О. Тормасова.

24 (12) червня 1812 армія Наполеона без оголошення війни і без з'єднання з російськими військами (вони знаходилися в 100 км на південний схід) форсувала річку Шман і захопила місто Ковно. Через чотири дні французькі війська захопили місто Вільно (нині Вільнюс), де особистий представник російського імператора генерал О. Балашов зустрів Наполеона з пропозицією миру. Наполеон не міг прийняти таку пропозицію на початку успішної кампанії.

Під час підготовки до війни з Росією, Наполеон планував розгорнути свою армію на обширному фронті. Головні сили, які становили ліве крило, мали просунутися через Ковно до Вільно, центральна група під командуванням Богарне мала наступати через Сувалки, а праве крило – група, очолена Жеромом – через Белосток на Гродно. Кінцевим пунктом наступу в плані Наполеона була Москва, і він говорив про те, як він планує взяти Росію за ноги, голову та серце, якщо він здобуде Київ, Петербург та Москву. Наполеон намагався відокремити від Росії Фінляндію, Прибалтику, Польщу, Білорусь та Україну, щоб одержати додаткові матеріальні ресурси.

Проте, російські війська зірвали далекосяжні плани Наполеона. Вже з перших днів війни в ар'єргарді 1-ї армії діяли бузькі козаки та Маріупольський, Ізюмський і Сумський гусарські полки. 27 та 28 червня ар'єргард цієї армії відзначився при прикритті відходу 2-ї армії, який біля містечка Мир у Білорусії розгромив дев'ять французьких полків [29, с. 77–85].

У битвах відзначилися Київський драгунський та Охтирський гусарський полки, а також Чернігівський драгунський полк, який брав участь у прикритті відходу російських військ. П. Багратіон провів маневр зі Слуцька через Бобруйськ до Могильова, де з'єднався з 1-ю армією. В битві під Салтанівкою біля Могильова 2-га армія змусила французів зачинитися в місті, що дозволило двом російським арміям з'єднатися під Смоленськом 22 липня. Тим часом головні сили французьких військ переправилися на лівий берег

Дніпра та наступали протягом двох діб, затримуючи з'єднання Д. Неверовського і М. Раєвського. Це дало змогу російським арміям чисельністю близько 120 тис. осіб зайняти оборону. Після цього відбулася запекла битва в Смоленську, де І. Паскевич запропонував М. Раєвському провести бій не в чистому полі, а в самому місті, нав'язавши французам виснажливі вуличні бої. 5 серпня французи спробували прорватися до фортеці, але близько 17-ї години дивізія Д. Дохтурова зупинила їх наступ. Таким чином, в усіх цих битвах брали участь різні військові частини, які зробили значний внесок у перемогу російської армії [2, с. 268–270].

Ночі 6 серпня, підрозділ переправився на правий берег Дніпра і з'єднався з 1-ю армією, яка відступала від Смоленська після 2-ї армії. У цей же день французькі війська здобули фортецю. 22 липня австрійський корпус, з'єднавшись зі саксонським, рушив на Волинь, де зіткнувся з російським корпусом генерала О. Тормасова 30 – 31 липня. Спроби прорватися углиб України завдяки двом корпусам разом з польськими військами були головним завданням правого флангу Наполеона, проте на початку вересня їхній наступ був припинений об'єднаними силами Дунайської армії, які визволили Волинь. Наполеонівські війська захопили Володимирський, Ковельський повіти та частину Луцького на Волині, але потім грабували і знущалися з місцевого населення, завдавши цій території значних збитків. Всі спроби окремих з'єднань військ прорватися углиб України були невдалі [3].

Французька армія зазнала перших труднощів. Гостро не вистачало їжі та фуражу для коней, обози відставали, дисципліна була слабкою, великі гарнізони змушені були залишатися в окупованих містах, а бої, що тривали з росіянами, призвели до великих втрат. У серпні Наполеон міг розраховувати лише на 200 тис. війська. Французький імператор прагнув загальної війни, сподіваючись перемогти росіян і укласти вигідний для себе мир.

Спроби французів захопити Смоленськ не увінчалися успіхом. На початку серпня корпус маршала Нея і кавалерія маршала Мюрата атакували кавалерійські корпуси генерала М. Раєвського і Д. Дохтурова. Кілька днів вони

прикривали відступ російських військ. Французи намагалися обійти Смоленськ, але зустріли героїчний опір солдатів і офіцерів дивізії генерала Д. Неверовського. Його жителі стали на захист міста. Російські війська покинули місто лише після знищення порохових складів.

Російські війська відступають, залишаючи ворогу більшу частину території. Загарбники спустошували міста й села, грабували жителів, знищували при наближенні харчі й фураж, ховалися в лісах і організовували партизани. Суди та громадська думка Петербурга вимагали від армії рішучих дій. Відступ російських військ приписували військовому міністру М. Барклаю де Толлі, який у цих обставинах діяв правильно. Наприкінці серпня головнокомандувачем російською армією було призначено учня О. Суворова фельдмаршала М. Кутузова.

29 серпня М. Кутузов прибув до військ і віддав наказ готуватися до генеральної битви. Місцем було обрано селище Бородіно під Можайськом (120 км від Москви). Ця позиція одночасно блокувала дві дороги, що вели на Москву. Місцевість з пагорбами, балками, ярами, невеликими чагарниками, річкою з одного боку та густим лісом з іншого дозволяє найкраще організувати оборону. У цьому вузькому районі французька армія може атакувати лише фронтально, що неминуче призведе до великих втрат для нападника [31, с. 147–156].

М. Кутузов наказав укріпити місцевість. На лівому фланзі в районі села Семенівське було споруджено ударне артилерійське укріплення. Перед усією позицією, біля села Шевалдіно, було споруджено кільцеве укріплення – бастион, передовий пункт оборони. На пагорбі розмістили гарматні батареї.

5 вересня понад 40 тис. французів поспіль атакували росіян, які охороняли фортецю Шевальді. Гарматно–рушничний вогонь чергується з рукопашним боєм. Фортеця кілька разів переходила з рук в руки. Вночі росіяни відступили, залишивши тіла 6000 французьких солдатів на дорозі до форту. Бої на Бородінському полі почалися вранці 7 вересня і тривали 12 годин. Головним напрямком наступу Наполеона був лівий фланг росіян, який

обороняли війська генерала П. Багратіона. Понад 45 тисяч французьких солдатів за підтримки 400 гармат атакували Семенівські флеші. Французи захопили їх лише після восьмої атаки, але прорвати фронт російської армії не змогли. Правий фланг Наполеона проти росіян вдарив по армії М. Баркляя–де–Толлі. Щоб здобути вирішальну перемогу, імператор наказав вступити в бій резервам – гвардії, але передумав, дізнавшись, що російські кавалеристи М. Платов і Ф. Уваров пішли в обхід рейду. Увечері Наполеон вивів свої війська на вихідні позиції (Додаток 5).

Втрати були значними з обох сторін: понад 58 тис. солдатів, офіцерів і генералів у французів і 44 тис. у росіян. Продовжувати бої без свіжих підкріплень М. Кутузов не наважився, російські війська відступили до Москви [35, с. 91–99].

13 вересня на нараді в підмосковному селі Філі Кутузов наказав відвести російські війська з Москви на Рязанську дорогу. Це рішення було прийнято без узгодження з Олександром І, і було прийнято для захисту армії від майбутньої поразки інтервентів.

Наступного дня російська армія залишила Москву. Більшість жителів столиці пішли за нею і пішли. Того ж дня армія Наполеона увійшла до Москви. Окупанти не могли знайти там необхідного продовольства, тому почали грабувати населення. Незабаром у багатьох місцях Москви спалахнули пожежі, вогонь охопив центр міста. Звинувачуючи в цьому росіян, французи почали розстріл мирних жителів. Однак питання про причини пожежі залишається дискусійним. Підпал міг бути влаштований російськими патріотами, щоб ще більше розлютити ворога, але він також міг бути спричинений жорстокістю та ненавмисним підпалом французьких солдатів, і через кілька днів пішов дощ, врятувавши Москву від остаточного знищення.

Коли Наполеон вступив до Москви, дисципліна в його армії різко впала. Чи це наказ імператора, чи показова страта злочинців губернатором і губернатором, пияцтву, грабунку і втечам не зупинити. Наполеон неодноразово безрезультатно пропонував російському цареві мир.

Водночас російська армія, залишивши Москву, здійснила блискучий так званий Тарутинський маневр – перехід армії з Рязанської дороги на Калузьку, що дозволило відірватися від ворога і закрити р. дорога ворога. Французька армія пішла на південь до Тули, де були зосереджені збройові заводи. Також була можливість налагодити контакт з армією генерала О. Тормасова в Україні [31, с. 27–39].

Про війну 1812 року Т.Г. Шевченко писав: «Наконец, разрешился от бремени своими чудовищными чадами страшный 12 й год. Как жертва всеожжения, вспыхнула святая белокаменная и из конца в конец по всему царству раздался клич, чтобы выходили и стар и млад, заливать вражескою кровью великий пожар московский. Достиг этот судорожный клич и до пределов нашей мирной Украины. Зашевелилась она, моя родная мать; зашевелилось охочеконное и охочепешее ополчение малороссийское». У зв'язку з нестачею регулярних військ на Україні було сформовано ополчення для захисту території. З козацького ополчення Київської, Подільської, Волинської губерній та Тернопільського округу було створено п'ять кінних підрозділів та ескадрон Херсонських козаків. Ополчення також активно формувалося в Чернігівській губернії, де за два місяці створено 8 піхотних та 6 кінних ополченських полків, які налічували 26 тисяч осіб. У Полтавській губернії за місяць було створено 4 піхотні та 7 кінних полків ополчення, до складу яких входило 16 тисяч осіб

Крім ополчень, на Україні створювалися козацькі частини. На Київщині та Поділлі формувалося «українське козацьке військо», на Полтавщині та Чернігівщині – «козацькі полки», на Волині та в інших прикордонних губерніях – «сторожа лісних наглядачів". У формуванні «українського козацького війська» велику заслугу має київський військовий губернатор Милорадович, який був одним з учнів Суворова. На Київщині та Поділлі було сформовано і повністю споряджено 4 козацькі полки.

Генерал Сакен, командир окремого корпусу Дунайської армії, відзначив, що козаці полки України перебувають у дуже доброму стані, хоча формування

відбувається досить швидко. Тим часом в Полтавській та Чернігівській губерніях успішно формувалися нові козачі полки.

Згідно з офіційним розпорядженням, для формування козачих полків було призначено одного пішого рекрута на кожні 100 ревських душ. Набір провадився і з ініціативи населення, де чотири людини на 100 ревських душ також можуть приєднатися до полків. Пізніше, це число було збільшено до 8 людей [40].

Російські війська розташувалися в м. Тарутіно (80 км від Москви), де М. Кутузов реорганізував армію, поповнив резерви, забезпечив їх зброєю та продовольством, організував ополчення. Ополчення, сформоване в 16 центральних губерніях Росії, а також в Полтавській і Чернігівській губерніях, стало надійним резервом для поповнення армії. Українські козачі полки та ополчення відіграли важливу роль у зупиненні наступу російської армії. Вже наприкінці вересня і на початку жовтня, за розпорядженням М.І. Кутузова, дев'ять полтавських козачих полків виступили на Калугу, щоб разом з донськими козаками вести активну розвідку і прикривати Калужську дорогу. Деяку частину полтавських козаків направили на охорону лінії зв'язку між військовими частинами, що розташовані по кордонах Мінської, Могилівської і Київської губерній.

М. Кутузов, дочекавшись виходу французьких військ із Москви, чітко визначив напрямок їх руху, вчасно перегрупував свої війська та призначив розвідувальні пікети на Малоюрославську дорогу (6-й Полтавський козачий полк, яким командував М. Свічка). 12 жовтня у битві під Малоюрославцем французькі війська були примушені повернутись з Калужської дороги на спустошену Смоленську. Чисельність регулярної армії зросла до 220 тис., а кількість артилерії досягла 600 одиниць. Це забезпечує чисельну перевагу над супротивником. Головнокомандувач планував оточити і знищити французьку армію в межиріччі Дніпра, Березини і Західної Двіни [26, с. 55–61].

У середині жовтня біля річки Чернишній Кутузов розгромив 26-тисячну армію маршала Мюрата, послану Наполеоном стежити за росіянами. Ця

поразка прискорила відступ французів з Москви. 19 жовтня Наполеон покинув Москву і направив свою армію на південь до міста Калуга, сподіваючись перемогти росіян і отримати продовольство в незайманих провінціях Росії. 24 жовтня почалася битва під Малоюрославцем, французька армія зазнала сильного удару, і Наполеон був змушений відступити з напівзруйнованого Смоленського шосе. Відтоді ініціатива повністю передана російській армії [1, с. 13–18].

Наполеон прямував до Смоленська через Можайськ і Бородіно, сподіваючись знайти там продовольство і фураж. Однак надії імператора виявилися марними. Через два дні деморалізована французька армія рушила до Орші, а звідти до Борисова, де Наполеон вирішив переправитися через Бережну. З півночі французам протистояв корпус генерала Г. Вітгенштейна, що прикривав Петербург, а з півдня – Дунайська армія генерала П. Чичагова. У середині листопада росіяни повністю розбили корпус маршала Нея. Виконуючи стратегічний план М. Кутузова, російські війська зайняли Борисов і Полоцьк, створивши загрозу повного оточення для французів. Наполеон вдався до диверсійної тактики: організував виступ на південь від Борисова і відвернув сили армії П. Чичагова. Справжня переправа відбувається наприкінці листопада, біля села Студянка. Проте з 600–тисячної французької армії російський кордон перетнули лише 30 тис. солдатів. У середині грудня Наполеон залишив армію в Париж.

Після поразки Росії Наполеон хотів зібрати нову армію, щоб зупинити просування Росії. Однак цього разу європейські монархи, які вирішили приєднатися до Росії, виявилися набагато сміливішими. Навесні 1813 р. була створена Шоста антифранцузька коаліція, до складу якої увійшли Росія, Англія, Іспанія, Португалія, Пруссія, Швеція та Австрія. Міф про непереможність наполеонівської армії було розвіяно, і проти Наполеона повстал майже вся Європа.

На початку 1813 року російська армія форсувала Німан і вступила до Варшавського князівства. Незабаром Росія і Пруссія підписали угоду про

спільну операцію проти Наполеона під Калішем. За його умовами Росія забирала собі Польщу і обіцяла допомогти відновити Пруссію. Це спонукало пруського короля Вільгельма III оголосити війну Франції. На піку патріотизму під керівництвом Шарнхорста були створені народні армії, в тому числі знаменитий Добровольчий корпус Лузового, солдати якого носили чорно–червоно–золоту (кольори сучасного німецького прапора) форму. Під керівництвом М. Кутузова російські війська звільнили польські міста і в лютому вступили до Берліна. Управління Східною Пруссією було передано колишньому пруському міністру, зятютому супротивнику Наполеона – барону К. фон Штейну. У складі російської армії надалі діяв Німецько–російський легіон під командуванням К. фон Клаузевіца – генерала і видатного військового стратега.

Після смерті М. Кутузова (квітень 1818) командування російською армією перейшло до генералів М. Баркляя де Толлі і П. Вітгенштейна. Відсутність єдиного командування негативно позначалася на боєздатності російської армії. Тим часом Наполеон зібрав армію чисельністю майже 200 000 осіб і розгромив союзників у битві біля Гроссгершена та Баутцена в травні 1813 року, відкинувши союзників назад до Сілезії. Французькі війська знову займають Дрезден і Бреславль. Незважаючи на те, що Померанія була окупована шведськими військами, успіх Наполеона змусив союзників підписати влітку перемир'я з Францією в місті Плацвіц [18, с. 66–70].

Перемир'я виявилось недовгим. Наприкінці літа до Конфедерації приєдналися Австрія та держави Рейнського союзу. Це змінило гру на користь ліги. Війська союзників нараховували понад 500 000 осіб, що значно переважало французьку армію, до якої крім французів входили поляки, бельгійці, голландці та італійці.

У цьому контексті з 16 по 19 жовтня 1813 р. під Лейпцигом спалахнула «Битва народів». У ній взяли участь понад 500 тисяч осіб з обох сторін. Кровопротитна битва, в якій з обох сторін загинуло понад 100 тис. осіб, тривала три дні і закінчилася повним розгромом наполеонівської армії –

Наполеон втратив дві третини французької армії, а французька армія була змушена відступити до Рейну. Війська союзників займають Лейпциг. Восени іспанські та англійські війська під командуванням герцога А. Веллінгтона завдали поразки французам в Іспанії, звільнивши їх території від загарбників.

Після провалу переговорів з Наполеоном на початку 1814 року Росія, Австрія, Пруссія та Велика Британія підписали так званий Четверний договір – початкову угоду про мирне врегулювання відносин із Францією. Він передбачав відновлення королівських Бурбонів у Франції, відновлення її дореволюційних кордонів. Війська союзників увійшли на територію Франції та в березні увійшли до Парижа. У Фонтенбло Наполеон зрікся престолу і наприкінці квітня відправився на Ельбу, яку отримав з гвардією з 800 осіб. У Парижі сформовано тимчасовий уряд на чолі з С. Талейраном і підписано мирний договір з державами Антанти. Сенат оголосив новим королем Людовика XVIII, брата Людовика XVI, який жив за межами Франції майже 20 років. На початку травня новий король прибув до столиці.

У вересні 1814 р. розпочався Віденський конгрес, на якому держави-переможниці повинні вирішити долю Франції незалежно від думки її народу. Наполеон уважно стежив за подіями у Франції та Європі. Не зміг змиритися з поразкою, він зробив усе, що було в його силах, щоб помститися за свою помсту.

Наполеон залишив священника з невеликим загоном (до 1000 солдатів і офіцерів). Ельба, 1 березня 1815 року він приземлився поблизу Канн, Франція. Люди з захопленням зустрічали своїх кумирів. Військо, послане проти імператора, перейшло на його бік. Не зустрічаючи опору, армія Наполеона рушила на столицю. З наближенням Наполеона до Парижа ставлення французів до нього змінилося, про що свідчать газетні колонки: «Корсиканський монстр висадився в затоці Хуан» – «Людожер прямує до Грасса» – «Узурпатор увійшов у Гренобль» – «Наполеон наближається до Фонтенбло» – «Завтра його імператорська величність буде у своєму вірному Парижі» [24, с. 303–314].

20 березня Наполеон в оточенні наближених увійшов до Парижа. Людовик XVIII і королівська родина втекли до Гента. Це найбільша перемога імператора. Почалися останні «сто днів» його правління.

Віденський конгрес не встиг узгодити остаточний поділ Європи, тому робота була перервана. Монархи Європи були вражені та нажахані цим поворотом у Франції та легкістю, з якою Наполеон повернувся до влади. Він був оголошений ворогом людства і поспішно почав формувати нову Сьому коаліцію проти Франції. Англія, Австрія, Пруссія, Швеція та Росія знову направили війська до Бельгії, куди Наполеон спорядив 120 тис. військових. 18 червня 1816 р. під Ватерлоо відбулася битва, в якій французи зазнали поразки. Наполеон здався англійцям, які незабаром відправили його до священника Св. Єлени, він залишався під їхнім наглядом шість років і помер у травні 1821 року. У листопаді 1814 р. був підписаний так званий Другий Паризький мир, за яким Франція позбулася Саарбрюккена та Савойї, які відійшли відповідно до Пруссії та Сардинії.

Відновив роботу Віденський конгрес, сесії якого тривали до червня 1815 року. Він завершив період наполеонівських воєн і створив нову систему міжнародних відносин у Європі, засновану на принципі балансу, що призвело до системи союзів, спрямованих на відновлення та підтримку монархічного правління за умов легітимності (легальності).

Водночас ціною територіальних володінь країни-переможниці намагалися максимально задовольнити власні інтереси й суттєво перекроїли карту Європи. Віденська конференція була присвячена мирному врегулюванню в Європі. Проте учасники гостро суперечили з цього питання. Головним своїм завданням Росія вважала анексію Варшавського князівства, проти чого рішуче виступали Англія та Австрія. Російський імператор обіцяв відновити в Польщі місцеві закони і прийняти конституцію. Для того, щоб підтримувати конкуренцію між двома державами Австрії та Пруссії в Європі та відігравати роль стримувальників і рівноваги, Росія та Пруссія підписали

таємну угоду про передачу землі Саксонія, де була дислокована російська армія.

Щоб не допустити зміцнення російсько–пруського союзу, Англія, Австрія і Франція у грудні 1814 р. підписали таємний договір про спільні дії. Австрійський канцлер К. Меттерніх прагнув посилити вплив віденського уряду на німецькі держави і виступав проти їх об'єднання. Це також стосується Франції та Великобританії. Лондон захищав французькі, іспанські та голландські колонії, захоплені під час наполеонівських війн, і підтримував ідею об'єднання Нідерландів і Бельгії в Королівство Нідерландів.

У травні 1815 р. було підписано заключний акт Віденського конгресу. Більша частина Польщі відійшла до Росії, а східна Галичина – до Австрії. Англія отримала це собі. Мальта в Середземному морі, Капська колонія на півдні Африки і Цейлон. Частина Саксонії була захоплена Пруссією. Німецькі землі та деякі австрійські території утворюють Німецький союз, який включає 38 малих держав. Його герої належали до Австрії, яка відновила контроль над північно–східною Італією, Ломбардією, Венецією тощо. Королівство Сардинія, що включає території Савойї, Ніцци та Генуезьку Республіку, зміцнюється. Бельгія та Нідерланди об'єдналися в незалежне Королівство Нідерландів. Швейцарська Конфедерація складається з 19 кантонів, які проголосили постійний нейтралітет. Норвегія об'єдналася зі Швецією. Таким чином в Європі встановлювалися нові кордони, але зберігався поділ Німеччини та Італії.

Велику роль у збереженні європейської рівноваги та монархії відіграла система союзів. У вересні 1815 р. Росія, Австрія та Пруссія домовилися про створення священного союзу, політичним завданням якого було впровадження принципу законності. У документі йдеться про те, що країни–учасниці зобов'язалися допомагати та підтримувати «відповідно до священних уз справжнього братерства та принципів християнства» (звідси і назва альянсу). Британія не входила до Священної ліги, але підтримувала

реакційну політику її учасників. Велику роль у цьому відіграли Австрія та Росія.

У 1818 р. на конгресі Союзу в Ахені було проголошено, що члени Союзу мають право втручатися у внутрішні справи інших держав, якщо влада монархії знаходиться під прямою загрозою. В результаті цього рішення Австрія почала в 1821 році каральну експедицію проти Неаполя і П'ємонт. Конгрес Священної ліги, що відбувся у Вероні наприкінці 1822 року, дозволив Франції придушити іспанську революцію.

Суперечність між членами Священного союзу загострилася, особливо з таких питань, як національно–визвольна боротьба в іспанських колоніях в Латинській Америці та грецьке повстання 1821 року. Великобританія домогалася визнання своєї незалежності з власних інтересів. Народ Латинської Америки проти Австрії. Росія підтримала повстання грецького народу проти османської Ірландської республіканської армії та запропонувала грецьке самоврядування, що викликало протести з боку Британії та Австрії. Розкол союзників довів, що європейська система балансування не може бути міцною. Священний союз припинив своє існування в середині 1930–х років 19 століття [34, с. 212–221].

Таким чином, Віденський конгрес зафіксував нове розставлення сил на міжнародній арені після закінчення наполеонівських війн, що сприяло стабілізації ситуації в Європі на основі реставрації монархії на користь Четверного союзу та Священна Ліга.

2.2: Наслідки наполеонівських воєн для Європи та самого імператора

Наполеонівські війни спричинили величезні жертви та економічні втрати. Це пояснюється тим, що військові дії тривали настільки довго, що для досягнення перемоги потрібні були надмірні зусилля. Ці війни також призвели до розвитку великої кількості втрат і жахливих захворювань.

Після битви при Ватерлоо Франції довелося відступити по всій завойованій території, що призвело до фундаментальної зміни тогочасного територіального поділу.

Після цієї битви кілька громад спробували проголосити незалежність, що призвело до остаточного розколу між підкореною нацією та бойовими силами вільної нації.

Однією з країн, яка найбільше постраждала від гегемонії Франції, була Іспанія, через що територія втратила своє панування над американськими колоніями [36, с. 168–175].

Іншими словами, країни Латинської Америки поступово здобували незалежність, також надихаючись французькими націоналістичними та ліберальними ідеалами.

Крім того, з усіма цими зв'язками з іншими європейськими державами Британія може стати новою світовою державою, яка займе місце Франції, яка ніколи не зможе повернути собі славу, яку вона здобула в англо–французьких війнах. Наполеон Бонапарт.

Під час мандатів і завоювань Наполеона Бонапарта французькі лідери запровадили ряд законів, намагаючись організувати різні території за одним указом. З цієї причини багато країн зберегли цей код наприкінці наполеонівських війн.

Політика перших років правління Наполеона мала підтримку населення – не тільки власників, а й бідних (робітників, наймитів). Річ у тім, що відновлення економіки призвело до підвищення заробітної плати, а продовження призову також сприяло підвищенню заробітної плати. Наполеон виглядав рятівником батьківщини, полум'я війни викликало національний підйом, а перемога була сповнена гордості.

Адже Наполеон Бонапарт був революціонером, і його оточували маршали, видатні полководці, а часом і з найнижчих чинів. Але поступово люди почали втомлюватися від цієї війни, яка тривала близько 20 років. Вербівка стала викликати невдоволення. Крім того, знову вибухнула

економічна криза (1810). Буржуазія розуміла, що економічно завоювати всю Європу їм не під силу. Війна в Європі втратила для неї значення, а ціна війни стала жахливою.

Довгий час безпеці Франції не було загрози, і прагнення імператора поширити владу та забезпечити династичні інтереси відіграло все більшу роль у зовнішній політиці. Через ці інтереси Наполеон розлучився зі своєю першою дружиною Жозефіною, яка не мала дітей, і одружився з дочкою австрійського імператора Луїзою (1810). Народився спадкоємець (1811), але австрійський шлюб імператора був надто непопулярним у Франції.

Союзники Наполеона прийняли континентальну блокаду всупереч своїм інтересам і не домогалися її суворого виконання. Напруга між ними та Францією зростала. Супротивність між Францією і Росією стає все більш очевидною. Патріотичний рух поширювався в Німеччині, але партизани не згасли в Іспанії [33, 299–302].

Розірвавши зв'язки з Олександром I, Наполеон вирішив вторгнутися в Росію. Велика Вітчизняна війна 1812 року стала початком кінця імперії. Величезна багатоплемінна армія Наполеона не несла революційного духу минулого, далеко від батьківщини на полі російської битви вона швидко танула і остаточно припинила своє існування. У міру просування російської армії на захід антинаполеонівський союз зміцнювався.

Російська, австрійська, прусська та шведська армії билися з нашвидкуруч сформованою новою французькою армією в «битві народів» (16–19 жовтня 1813) під Лейпцигом. Після вступу союзників до Парижа Наполеон зазнав поразки і зрікся престолу. Він придбав невеликий острів Ельба в Середземному морі (1814).

Бурбони та іммігранти, сподіваючись на повернення своїх володінь і привілеїв, повернулися до Франції під конвоєм іноземних військ. Це викликало обурення та страх у французькому суспільстві та армії. Наполеон скористався можливістю втекти з Ельби і повернувся до Парижа під радісні вигуки натовпу. Війна поновилася, але Франція вже не могла нести її тягар.

«Сто днів» завершилися остаточною поразкою Наполеона біля бельгійського села Ватерлоо (18 червня 1815 р.). Він потрапив у полон англійців і був відправлений на віддалений атлантичний острів Святої Єлени. Наполеон провів там останні шість років свого життя, тяжко хворий і злегка жорстокий з боку своїх тюремників, і помер там 5 травня 1821 року [37, с. 230–234].

Тривалі наполеонівські війни, що прокотилися по Європі в той час, завершилися поразкою Наполеона. Однак епоха не обійшлася без впливу на континент. В європейському суспільстві відбулися кардинальні зміни. Залишки «старого порядку» в Західній і Центральній Європі були значно ослаблені. Водночас спроба Наполеона «перекроїти» Європу та змусити її об'єднатися повністю провалилася.

Навпаки, наполеонівські війни дали поштовх розвитку національних ідей у континентальній Європі, особливо в Німеччині та Італії. Наприкінці 18 століття ідеї Французької революції поширилися по всій Європі цього періоду, сприяючи формуванню громадянського суспільства в різних країнах.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи цю роботу, хотілося б зазначити, що дитинство Наполеона було певною мірою жорстоким, але в такому випадку він не тільки не занепав, але й проявив сильну волю. У 27 років він став командувачем італійської армії. Наприкінці 18 брюмера 1799 року за підтримки армії та народних мас захопив владу у Франції.

Під час війни проти Франції, з 1799 по 1812 рік, Наполеон продемонстрував свою військову майстерність у багатьох кампаніях, результатом яких стала угода під впливом і владою Наполеона. П'ємонт, Лігурія, Голландія, Північна Італія, Іспанія, князівства Німеччини, Польща завоювали території та країни під впливом Наполеона, який проводив політику на користь Франції, витягаючи з неї людські та екологічні ресурси. У результаті на цих територіях почалися партизанські рухи, повстання та демонстрації, що змусило Наполеона зберігати значну військову присутність на цих територіях.

Наполеон зробив велику помилку, воюючи з Російською імперією на своїй території, тому що росіяни називали сутичку з військами Наполеона «Тотальною битвою». Він понад усе прагнув перемоги і виснажував свою армію частими атаками невеликих загонів. Зіграли свою роль російські застуди, хвороби і тактика ведення війни. Наполеон не зміг перемогти в Росії і втік з невеликою армією, після чого його імперія почала розвалюватися. Під час «Ста днів» Наполеон намагався відновити свій вплив у Європі, але зазнав цілковитої невдачі. Він був засланий на острів Св. Єлени і помер від хвороби 5 травня 1921 року. Хоча причина смерті Наполеона Бонапарта досі залишається загадкою.

Навряд можна дати однозначну оцінку значення Консульства та Імперії Наполеона Бонапарта для історії Європи. З одного боку, наполеонівські війни принесли Франції та іншим європейським країнам колосальну кількість людських смертей. Вони проводились заради завоювання чужих територій та

грабунку інших народів. Зобов'язуючи переможені країни виплачувати величезні контрибуції, Наполеон послаблював та поступово розоряв їх економіку. Коли він самовільно переписував кордони на карті Європи або ж коли намагався нав'язати їй новий економічний порядок у вигляді континентальної блокади, він таким чином втручався у природній розвиток історичних подій, порушуючи при цьому кордони та традиції, які закладалися протягом століття.

Та з іншого боку, історичний розвиток завжди відбувається в результаті боротьби старого і нового, і з даної точки зору наполеонівська імперія являла собою новий буржуазний порядок перед обличчям застарілої феодальної Європи. Як у 1792–94 роках французькі революціонери намагались зі зброєю в руках нав'язати свої ідеї європейському суспільству, так і Наполеон намагався ввести свої буржуазні порядки у завойованих країнах. Встановлюючи французьку диктатуру в Італії і германських країнах, він одночасно скасовував на завойованих територіях феодальні права дворянства та цехову систему, проводив секуляризацію церковних земель, поширював на них дію свого Цивільного кодексу.

Інакше кажучи, він руйнував феодальну систему та діяв, за словами Стендаля, як «Син Революції». Таким чином, наполеонівська епоха була в європейській історії одним із проявів переходу від старих порядків до нових.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Багатотомні видання

1. Гордієнко В., Ададуrow В. Основні аспекти Ельзас–Лотарингського питання у зарубіжній історіографії// Вісник Львівського державного університету. – Серія історична – 1996. – Вип. 31. – С.34.
2. Мельник О. Історична енциклопедія Криворіжжя / О. Мельник, С. Балабанов. – Кривий Ріг, 2012. – Т. 3. – 455 с.
3. Захарчук О.М. Сучасна українська історіографія про ставлення Наполеона і до південно–західних окраїн Російської імперії в 1812 р.// Український історичний журнал. – 2014. – №1. – С. 169-187.
4. Захарчук О.М. Наполеон Бонапарт та українське суспільство: історичні документи в інтерпретаціях дослідників // Український історичний журнал. – 2015. – №2. – С. 163-183.
5. Metternich C.V.J.. Mémoires, documents et écrits divers. – Paris, 1880. Т. 1– pp. 110.

Збірки наукових праць

6. Алексєєв, Ю. М. Всесвітня історія : навч. посібник / Ю. М. Алексєєв, А. Г. Вертегел, О. О. Казаков. – К.: Каравела, 2006. – 240 с.
7. Естетична освіта педагога: колективна монографія / [Андрущенко Т.І., Грицаєнко П.М., Дорога А.Є., та ін.]; за ред. Андрущенко Т.І. – К.: Видво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 172 с.
8. Тарле Е. В. Наполеон. – М.: Государственное социально– экономическое издательство, 1939. – 352 с.
9. Ададуrow В.В. Польське питання у французько–австрійських відносинах епохи наполеонівських війн: автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня к.і. наук: 07.00.02 / Ададуrow Вадим Валентинович. – Львів, 1997. –25 с.

10. Ададуrow В.В. Меморандуми польських авторів початку ХІХ ст. як джерело уявлень уряду Наполеона Бонапарта про південно–західні окраїни Російської імперії / В.В. Ададуrow // Український історичний журнал – 2008. – № 2 (479). – С.154–171.
11. Ададуrow В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно–західних окраїн Російської імперії. – Л., 2007. – 38 с.
12. Ададуrow В.В. Наполеонові «українці»: шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 року // Краєзнавство. – 2012. – №4. – С.34.
13. Борщак І. Наполеон і Україна : з невідомих док. із тогочас. іл. / Ілько Борщак; передм. Е. Дріо. – Львів: [З друк. Вид. Спілки "Діло"], 1937. – 127 с.
14. Печенюкт І. Український внесок у розгром армії Наполеона // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. – 2012. – Вип. 41– С.105–109.

Статті у збірниках наукових праць, журналах

15. Малкович І.П. Наполеон і Польща: від гідності до катастрофи. Львів, 2017. С. 45–89.
16. Подолянин С. Наполеон і Україна // Рада. – 1912. – Ч.141. – С.2–3.
17. Захарчук О.М. Наполеон і Україна // Київська старовина. – 1995. – №3. – С.73–74.
18. Dwyer, Philip. Citizen Emperor: Napoleon in Power. New Haven: Yale University Press, 2013. pp. 128–283.
19. Esdaile, Charles. The Wars of Napoleon. London: Routledge, 2008. pp. 127–292.
20. Roberts, Andrew. Napoleon: A Life. New York: Penguin Group, 2014. pp. 345–512

21. Horne, Alistair. *The Age of Napoleon*. New York: Modern Library, 2004. pp. 132–261.
22. Michel, Henri. *Napoléon et l'Europe*. Paris: Presses Universitaires de France, 2011. pp. 89–216.
23. Fierro, Alfred. *Napoléon III*. Paris: Fayard, 2014. pp. 76–193.
24. Bonaparte, Napoléon. *Correspondance de Napoléon Ier: publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III*. Paris: Firmin Didot Frères, 1858. pp. 201–357.
25. Dufourcq, Albert. *Histoire de l'Europe et des Français pendant les deux derniers siècles*. Paris: Librairie Hachette et Cie, 1929. pp. 367–524.

Складові частини книги

26. Білецький М. О. *Україна та Наполеонівська імперія*. Київ, 2013. С. 21–78.
27. Гільмунд А.М. *Наполеон і Росія: боротьба за домінування в Європі*. Київ, 2014. С. 89–134.
28. Коваль М.О. *Україна та Наполеон*. Київ, 2004. С. 67–112.
29. Козаченко Ю.А. *Наполеонівські війни та Україна*. Київ, 2018. С. 45–89.
30. Кривошеєв О.В. *Наполеонівські війни та європейські перетворення*. Київ, 2009. С. 112–156.
31. Сушко В.М. *Наполеонівські війни та Україна: міжнародні зв'язки, політичні стосунки, соціально–економічні наслідки*. Київ, 2011. С. 125–194.
32. Харчук В.І. *Наполеоновські війни та Україна (1792–1815)*. Київ, 2010. С. 13–69.
33. Chandler, David. *The Campaigns of Napoleon*. New York: Simon & Schuster, 2013. pp. 234–397.
34. Forrest, Alan. *Napoleon's Men: The Soldiers of the Revolution and Empire*. London: Hambledon Continuum, 2002. pp. 156–287.
35. Tulard, Jean. *Napoléon et la campagne de Russie*. Paris: Fayard, 2012. pp. 56–183.

36. Roche, Jean–Michel. Napoléon et l'Europe. Paris: Gallimard, 2013. pp. 74–231.
37. Étienne, Julien. Napoléon et l'Allemagne. Paris: Belin, 2012. pp. 107–234.
38. Alan Forrest. Napoleon's Men: The Soldiers of the Revolution and Empire NY.: Hambledon Continuum – 2002. – pp. 46 – 277.
39. Masson F. Napoleon et les femmes. Paris, Goupil et C–ie, Manzi, Joyant et C–ie, successeurs, 1906. – pp. 120 – 253.

Електронні ресурси

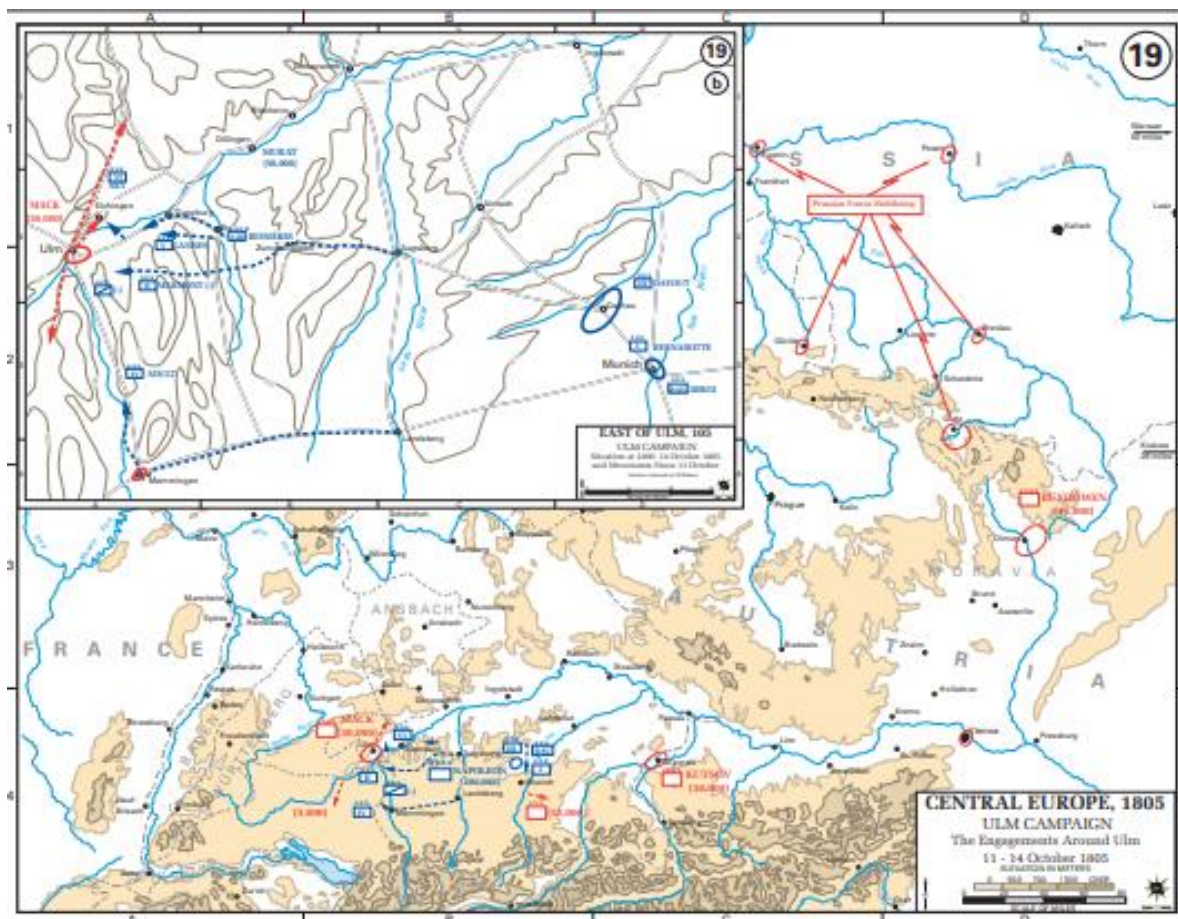
40. Ігор ПЕЧЕНЮК: "УКРАЇНСЬКИЙ ВНЕСОК У РОЗГРОМ АРМІЇ НАПОЛЕОНА" УДК 94(477.8):355.48(44:47)"1812" – 2012. – Вип. 41–С.105–109.
41. Павлюк В. Польське питання у міжнародних відносинах початку ХІХ ст. / В. Павлюк // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Міжнародні відносини. – 2009. – Вип. 1. – С. 25–37. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoamv_2009_1_4.
42. Napoleonic Wars__ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.westpoint.edu/academics/academic-departments/history/napoleonic-wars>

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Бойові дії навколо Ульма

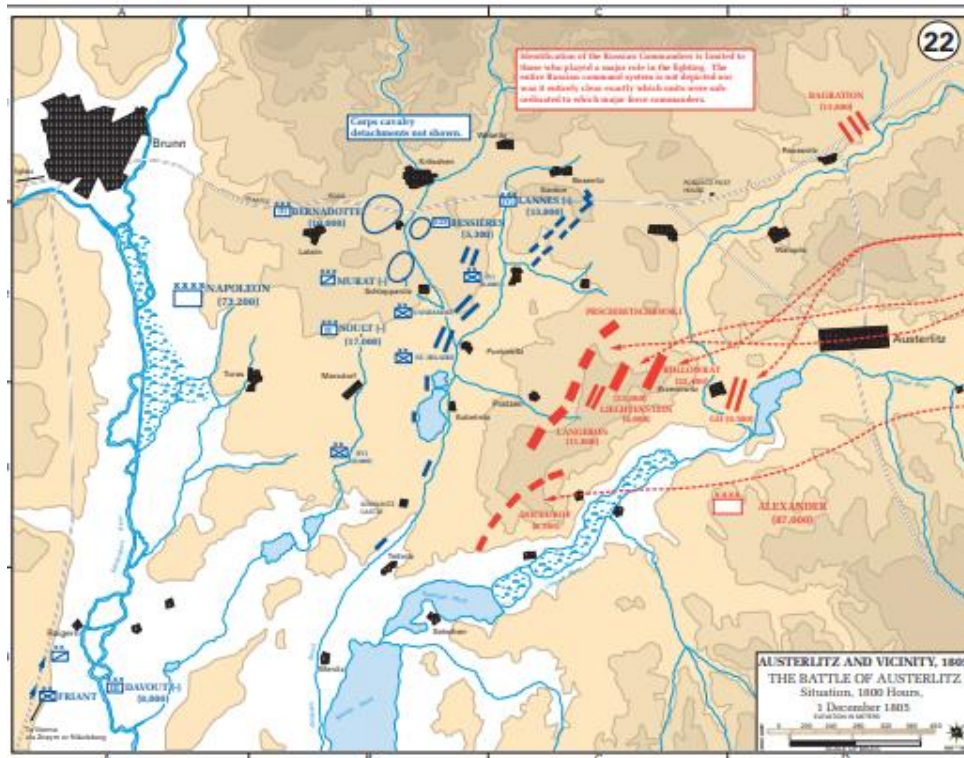
Центральна Європа, 1805 р. – Бойові дії навколо Ульма, Ситуація, 11–14 жовтня [42].

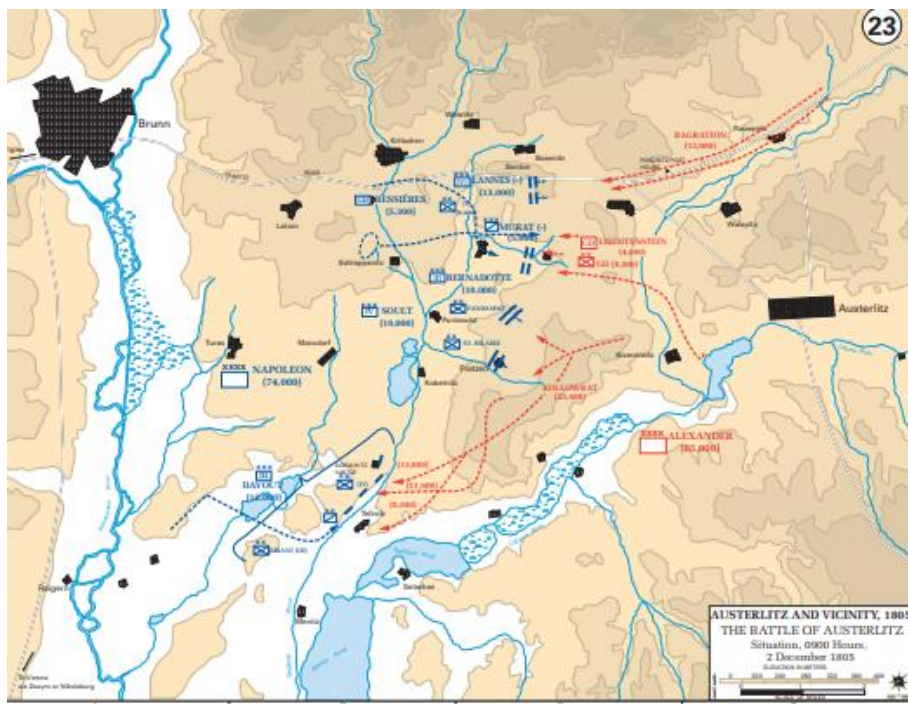
Додаток 2.

Битва під Аустерліцем

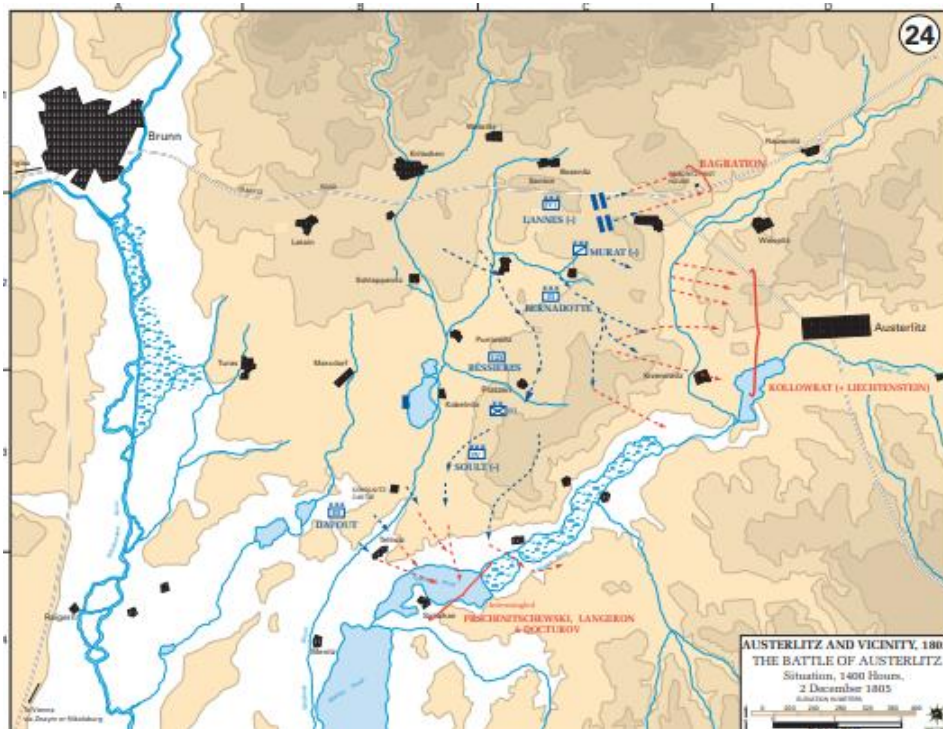
Битва під Аустерліцем, 1805 р. – Ситуація, 18:00, 1 грудня [42].

Битва під Аустерліцем, 1805 р. – Ситуація, 09:00, 2 грудня

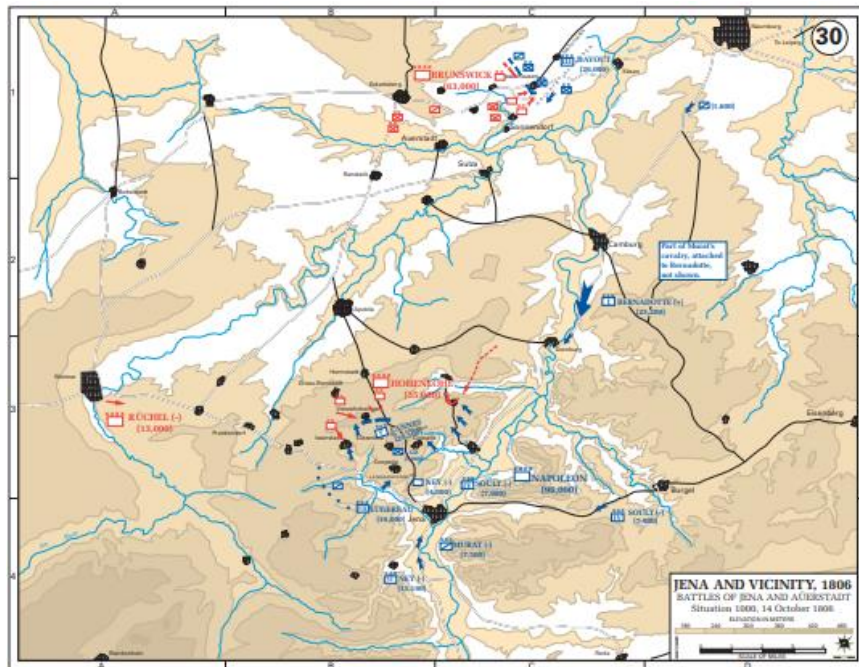
Битва під Аустерліцем, 1805 р. – Ситуація, 14:00, 2 грудня [42].

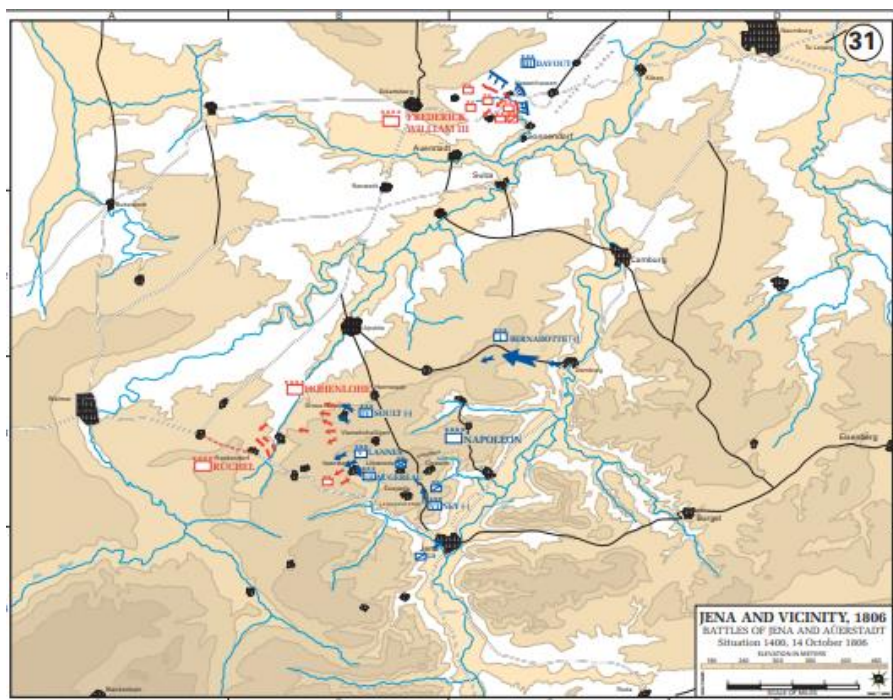
Додаток 3.

Битви під Єною та Ауерштадтом

Єна та околиці, 1806 р. – битви під Єною та Ауерштадтом, 10:00 – 14 жовтня [42].

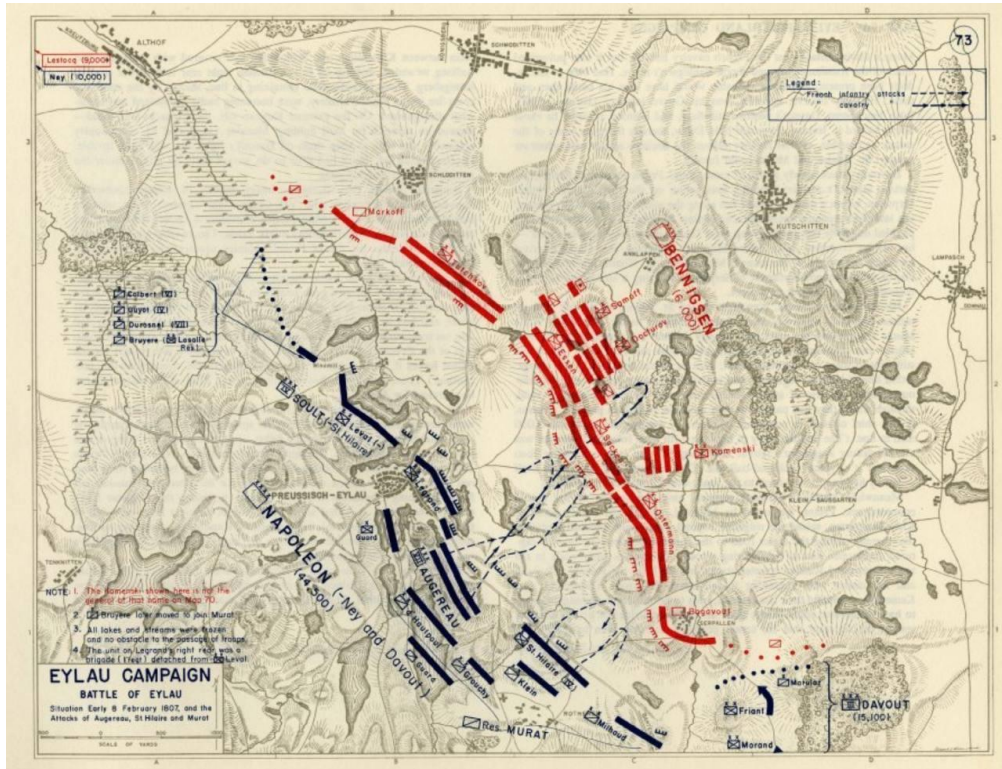
Єна та околиці, 1806 р. – битви під Єною та Ауерштадтом, 14:00 – 14 жовтня [42].

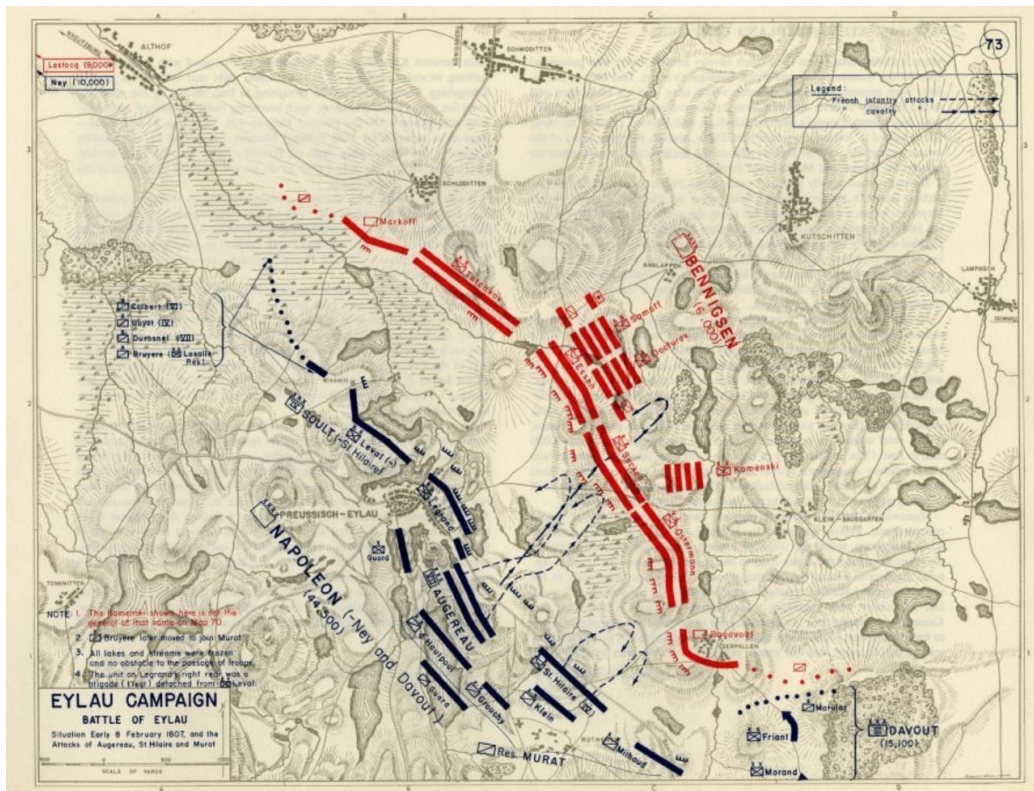
Додаток 4.

Битва при Ейлау

Битва при Ейлау, 1807 р. – Ситуація вранці, 8 лютого [42].

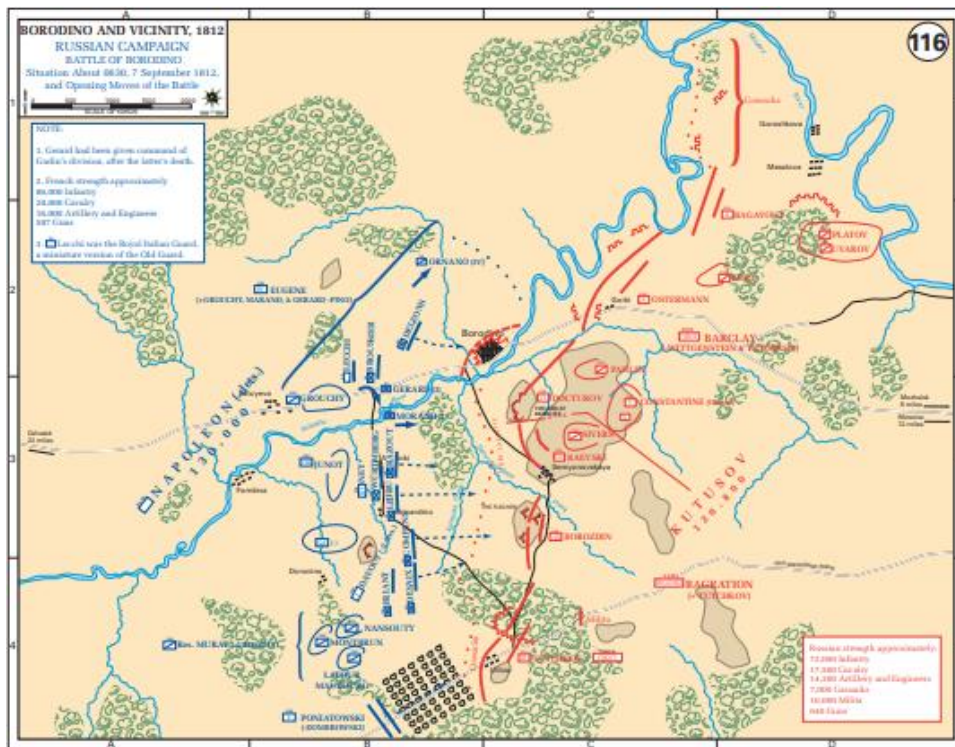

Битва при Ейлау, 1807 р. – Ситуація близько 16:00, 8 лютого

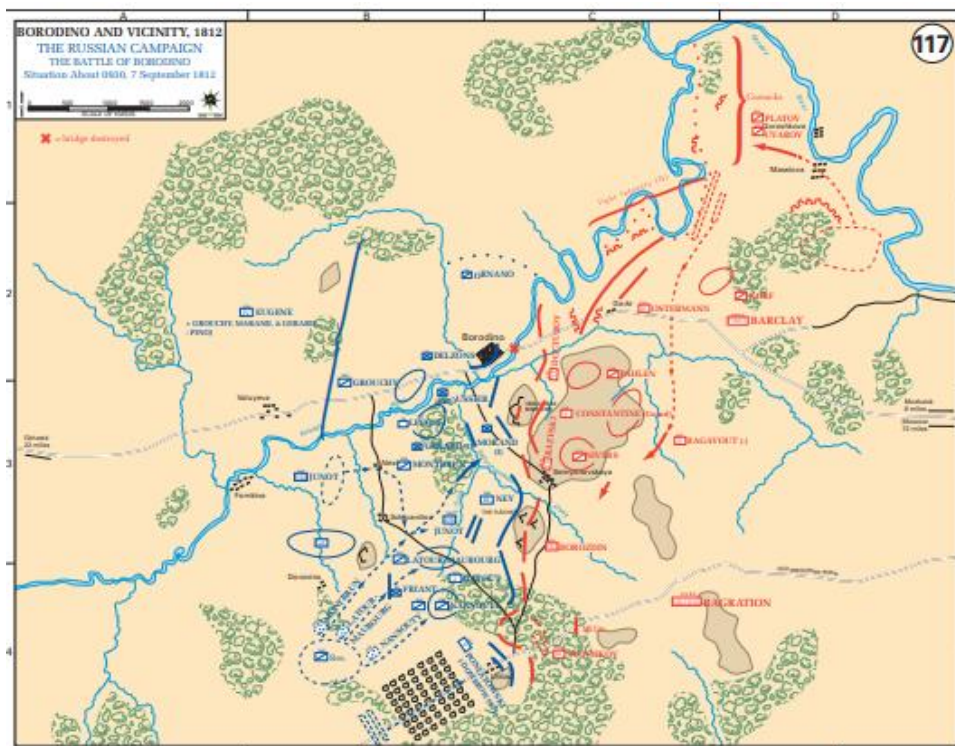

Бородінська битва

Бородінська битва, 1812 р. – Ситуація 06:30, 7 вересня [42].

Бородінська битва, 1812 р. – Ситуація 09:30, 7 вересня [42].

Бородінська битва, 1812 – Ситуація 1600, 7 вересня [42].

